بنیاتی هونەریی توخمەکانی گێڕانەوەی داستانی فۆلکلۆریی کوردی

پ.د. هیمداد حسێن بکر **م. ی. کەیفی ئەحمەد**

زانکۆی سەلاحەددین **زانکۆی کۆیە**

کۆلێژی پەروەردە **کۆلێژی پەروەردە**

بەشی کوردی **بەشی کوردی**

پێشەکی

داستانەکان بریتیین لە ژانرێکی ئەدەبی سەربەخۆ، کە لەدێر زەمانەوە لەلایەن گێڕەرەوەکان بەشێوەی زارەکی گێڕدراونەتەوە بۆ گوێگرەکانیان، گێڕەرەوەکان ئەو کەسە زانا و زیرەك و وشیارانەی نێو کۆمەڵ بوونە، کە بەشێوەیەکی زارەکی و گوتاری دەنگی شتێکیان بۆ خەڵکی گێڕاوەتەوە، هەر لەڕێگەی ئەوەوە پەیوەندی لەگەڵ وەرگر یان بینەر یان بۆگێڕدراوە پەیوەندییەکی پتەو دروستبووە، ئەو وەکو ناوەندێکی مەعریفی و وشیاری سەیرکراوە بۆ هێنانە ئارای ئەو پەیوەندییە دروستە، خۆی بڕیاردەدات کە لەو کۆڕ و دانیشتن و مەجلیسانە چی دەبێت بگوترێت و چیش فەرامۆش بکرێت و نەگوترێت، هەروەها دەبێت بە چ ڕێگە و ئامرازێك و چۆن چۆنی بگوترێت، لە چ گۆشەنیگایەکەوە و بە چ تێڕوانینێك بێت، بە چ شێوەیەك ڕیزبەندی ڕوودا و گێڕانەوە و توخمەکانی گێڕانەوە بکرێت، لێرەدا گێڕانەوە بریتییە لە خستنەرووی هەربابەت و شتێك، کە هەڵیدەبژێرن و بەلایانەوە شیا و گونجاو بێت، جا ئەمە دەقێك یان وێنەیەك یان نواندن یان تێکەڵەیەك بێت لەمانە، وەکو داستان و ئەفسانە و حیکایەت و...هتد، ئەو پرۆسەیەی گێڕانەوەیەش، لە هەموو کات و شوێنێکدا و لەناو هەموو کۆمەڵگەیەکدا هەیە و هەبووە، دەسپێکی ئەو پرۆسەیە لەگەڵ دەسپێکی مێژووی مرۆڤایەتیدا سەریهەڵداوە، گێڕانەوەی زارەکی، کە خەسڵەتێکی ئەدەبی فۆلکلۆرییە بەگشتی، هاوکاری ئەو جۆرە ئەدەبە دەکات، بۆ ئەوەی ببێتە خاوەنی خەسڵەتێکی سادە و ساکار و نەرم و نیان و ڕاستگۆیی و واقیعی، وایلێدەکات کە بەپێی گۆڕانی کات و سەردەم خۆی لەگەڵ بارودۆخە جیاوازەکاندا بگونجێنێت، هەروەها ڕێگا بۆ گێڕەرەوەکان خۆش دەکات، کە بەپێی کات و سەردەم و شوێن شتی لێ کەم بکەن و شتی بۆ زیاد بکەن، بەپێی گونجان و بارودۆخی ئەو گوێگرەی کە بۆی دەگێڕنەوە، ئەمەش بۆ بنیاتی گشتی ئەدەبی فۆلکلۆری دەگەڕێتەوە، کە بوار بە گۆڕین و چاککردن دەدات، چونکە لەوانەیە لەبەرکردنی دەقا و دەق و وشە بە وشەی بابەتەکە وەك خۆی قورس بێت، بەتایبەتی ئەگەر هات و بابەتەکە دورودرێژ و ئاڵۆز بێت، وەکو داستان و ئەفسانە و حیکایەتەکان و..هتد.

ئەو پرۆسەیەش هەروا بەشێوەیەکی لە خۆوە و هەرەمەکی نایەتەکایەوە، بەڵکو بەهۆی کۆمەڵێك توخم و تەکنیکەوە ئەنجامدەدرێت، کە بەپێی جۆری ئەدەبەکە و بابەتەکە، ئەو توخم و تەکنیکانە ریزبەندی و شوێنی خۆیان دەگۆڕن، کە توخمێك لە جۆرێك گرنگە، لەوانەیە لە جۆرێکی تر کەمتر گرنگ بێت، یان ریزبەندییەکەیان دەگۆڕن و پاش و پێش دەکەون.

لەبەرئەوەی داستان بەرهەمێکی گێڕانەوە ئامێزە، گێڕانەوەش لەسەر بنەمای چەند توخمێك بنیاتنراون، دیارە داستانە فۆلکلۆرییەکانیش خاوەنی بنیاتێکی بەهێز و پتەون، ئەو بنیاتانەش لەسەر بنەمای چەندین توخم و تەکنیکێکی هونەریی بنیاتنراوە، ئێمەش لێرەدا تەنها لەبارەی هەندێك توخم قسە دەکەین و دەوەستین، هەڵبژاردنی ئەو توخمانەش بەپێی گرنگییانە لەنێو داستانە فۆلکلۆرییەکاندا، ئەو توخمانەی لەو لێکۆڵینەوەیەدا هەڵمانبژاردوون، بۆ ئەوەی لەسەریان بوەستین و شیکردنەوە و لێکدانەوەیان بۆ بکەین، کە تا چەند خاوەنی بنیانێکی بەهێز و شیاو و پتەون و بوونەتە مایەی بنیاتێکی بەهێز و پتەو بۆ سەرتاپای داستانەکەو ئەوتوخمانەش بریتین لە (پاڵەوان، رووداو، شوێن، کات)، کە بەپێی گرنگیان لەنێو داستانەکاندا ریزمان کردوون و لێکۆڵینەوەمان لەسەر کردوون.

سنووری لێکۆڵینەوەکە لەڕووی بابەتەوە سنووردارمان کردووە، تەنها باسی توخمەکانی داستانە فۆلکلۆرییە کوردییەکانما کردووە و بەلای داستانە ئەدەبییە نووسراوەکاندا نەچووین, هەروەها لەنێو توخمەکانیشدا تەنها توخمەکانی (پاڵەوان، رووداو، شوێن، کات)مان هەڵبژاردووە و قسەمان لەسەر کردووە, چوار توخمی بەرچاو و گرنگی پرۆسەی گێڕانەوەی داستانە فۆلکلۆرییەکانن

ئامانجی لێکۆڵینەوەکەمان ئەوەیە کە ئەوە بسەلمێنین و بخەینە رووکە تا چەند توخمەکانی (پاڵەوان، رووداو، شوێن، کات) رۆڵیان بینیوە لە بنیاتنانی داستاندا هەوەها تاچەند ئەو توخمانە بوونەتە مایەی سەرکەوتنی گێڕانەوەی داستانەکان, تاچەندیش لەگێڕانەوەکاندا پەنایان بردووە بۆ بنیاتنانی ئەو توخمانە کە لەنجامدا بوونەتە مایەی بنیاتێکی پتەوی دەقەکە.

لێکۆڵەر هەردەم بەدوای رێباز و میتۆدێکدا دەگەڕێت کە لەگەڵ بابەتەکەیدا بگونجێت، ئەم بابەتەش بۆ ئەوەی لەسەر بنەمایەکی زانستی ئەکادیمی بەڕێوەبچێت ، ئێمە دوو جۆر میتۆدمان بەکار هێناوە ئەویش میتۆدی (وەسفی و شیکاریی)ە.

لێکۆڵینەوەکە لە پێشەکی و ئەنجام و سەرچاوەکان و ناوە رۆکی باسەکە پێکهاتوە .لە پێشەکیدا کورتەی باسەکە و سنووری لێکۆڵینەوەکە و ئامانجی لێکۆڵینەوەکە و میتۆدی لێکۆڵینەوەکەمان باسکردوە. پاشان ناوەرۆکی لێکۆڵینەوەکە خراوەتە روو کە پێکدێت لە چوار تەوەر. لە تەوەری یەکەمدا باس لە توخمی (پاڵەوان) کراوە, دوای پێشەکییەکی کورتی تیۆری هاتووینەتە سەر لایەنی پراکتیکی, لێکۆڵینەوە لە چۆنێتی بنیاتنانی پاڵەوان کراوە، ئەویش بە نموونە هێنانەوە و شیکردنەوەی نمونەکانی نێو هەندێ داستانی فۆلکلۆری کوردی. تەوەری دووەمیش تەرخانکراوە بۆ قسەکردن و شیکردنەوەی توخمی رووداو, کە بەهەمان شێوەی تەوەری یەکەم جێبەجێ کراوە. تەوەری سێیەم لەسەر گرنگی و بنیاتی شوێنە لەنێو داستانەکاندا کەتا چەند خاوەنی بنیاتێکی بەهێزە و کاری کردۆتە سەر توخمەکانی تر، تەوەری چوارەم و کۆتایش بریتییە لە کات، کە هەمیشە کات رابردوو و زنجیرەییە بەپێی کاتی روودانی بەدوای یەکدادێت ، کە ئەمەش خەسڵەتێکی کاتی نێو داستانەکانە. لە کۆتایشدا ئەو ئەنجامانەی کە لە میانی ئەو لێکۆڵینەوەیەدا پێیگەیشتووین لەگەڵ لیستی سەرچاوەکان و کورتە لێکۆڵینەوەکە بە هەردوو زمانی عەربی و ئینگلیزی خراونەتە روو.

تەوەری یەکەم: پاڵەوان:

دیارە ڕەگەزی هەرە سەرەکی داستان قارەمان یان پاڵەوانە، پاڵەوان لە کۆندا و پێش ئەوەی ئەو جۆرە ئەدەبە نوێیانەی ئەمرۆ لەبەر دەستدان سەرهەڵبدەن، بەتایبەتی لەپێش((سەرهەڵدانی ڕۆماندا چەمکی کاراکتەر هەموو لە پاڵەواندا کۆکراوەتەوە و باڵادەستییەکە هەر بۆ پاڵەوان گەڕاوەتەوە و هەر ئەویش بە تەنها توانیویەتی کار لە ڕووداوەکان بکات و بیانگۆڕێت، هەتا دەقەکەش لەسەر پیاهەڵدان و بەدیارخستنی پاڵەوان بووە، چونکە کاری وای کردووە، کە خەڵکی ئاسایی نەیتوانیوە ئەنجامی بدات، بۆیە خوێنەر بەبێ ویستی خۆی لایەنگری پاڵەوان بووە))[١]، دیارە هەموو ئەو توانا و هێزە لە ئەفسانە و خوڕافە و داستانەکان بەرجەستە دەبوو، بەتایبەتی داستانەکان، چونکە ئەفسانە و خورافەکان زیاتر پاڵەوانەکانیان خوداوەند و نیمچە خوداوەندەکان بووە، بەڵام لە داستانەکاندا بووە بە پاڵەوان، ئەوەش ڕاستییەکی بەرچاو و حاشا هەڵنەگرە، کە پاڵەوانی داستان زۆر گرنگە و ڕووداوی سەرەکی داستانەکە و هەموو کەسێتییە بەشدارەکانی ناو ڕووداوەکە لە خزمەت و بەرزکردنەوەی پاڵەوانی سەرەکی دان.[٢] هەروەها پاڵەوانی داستان، کەسێکە خاوەنی تایبەتمەندی قووڵی نەتەوەییە، هاوکات خاوەنی هێزێکی لە ڕادەبەدەری سەروی سروشتی مرۆڤی ئاساییە، پاڵەوانی نێو داستانەکان خاوەنی هێزێکی پەرجو(سیحر)ین، لەرووی هێزی جەستەیی و هێزی دەروونییەوە.[٣] لە داستانی (ناسر و ماڵماڵ) دا، هێز و توانای پاڵەوان بەقەد دەیان هێزی مرۆیی ئاساییە، کە بەم شێوەیە خراوەتەروو.

((ئەگەر ناسر هات و گەیشتە پلی عومانێ، تووشی ئەو چل سوارەی بوو ئەگەر شێخی عارەبان بۆ کوشتن و ڕووتکردنێ ناردبوونییە سەر ڕێیە یان. هەندێك دەڵێن ناسر بە نێویان کەوت و هەر چل سوارەکەی کوشتن و وەکو داری قەڵاشکەری لەسەر یەکدی دانان و ڕۆیشت. هەندێکیش دەڵێن: وەکو هەڵۆی دوو سێ جاریان بە نێودا هات و ڕۆیشت و سێ چوار کەسی لێکوشتن و لە پەلەپەلیان لەنێویان دەرپەڕی و خۆی لێ ڕزگار کردن))[٤]، لێرەدا توانای پاڵەوانەکەمان بۆ بەدیار دەکەوێت، کاتێ شێخ چل سوار لە ئازا و شۆڕەسوارانی عێلەکەی هەڵدەبژێرێت، بۆ ئەوەی بچنە سەر ڕێی ئەو دوو پاڵەوانە، بەڵام تەنها یەکێکیان دێت، واتە شێخ حیسابی هەردووکیانی کرد بوو بۆیە چل سواری ناردووە، خۆ ئەگەر بیزانییایە تەنها یەکێکیان دێت، ئەوا تەنها بیست سواری دەنارد، کەچی ئەو سوارە (ناسر) بەتاقی تەنیا هەر هەموویان لەمەیدانی شەڕدا دەکوژێت، بەبێ ئەوەی ئەوان بتوانن برینداریشی بکەن، ئەوەش بەتوانایی پاڵەوانی داستانمان پیشاندەدات.

لەداستانی (لاس و خەزاڵ)دا چەندین دیمەنی توانا و هێزمان لەبارەی پاڵەوانەکەوە پیشاندەدات، لە یەکێك لەو دیمەنانەدا باسی هێزی دەست و پەنجە و بازووی (لاس) دەکات و دەڵێت:

((وەستا عەباس هەگبەیەکی ناڵ لۆ دەرهێنا لەپێشی ڕۆکردییە .

کاکە لاس دەستی دەگەیاندە هەر ناڵەکی بە دوو پەنجان ئەو ناڵەی دەشکاند دەیگو وەستا عەباس تەنەکەیە، ناڵ نییە.

---

[١] بنیاتی کارەکتەر لە ڕۆمانەکانی (حسێن عارف)دا، جەوهەر شێخانی، چا. ڕۆژهەلات، هەولێر، ٢٠١٤،ل١٥.

[٢] الموتیف فی الادب الشعبي والفردي، د.سلیمان العطار، ص٦٤.

[٣] شناخت داستان، جمال میر صادقی، ص٦٤.

[٤] مامان برازا بزر کرد خاڵان خوارزا مەزن کرد، کۆکردنەوەی، زیاد موحەمەد ئەمین، ل٤٦.

لەبۆ شێخەزاڵێ ئەو ناڵە لێمەدە، قیمەتی نییە،

هەتا چل جووتە ناڵی لە وەستا عەباسی خەسارکردییە

هەمووی فڕێ دەدا بەبێ قەیدییە))[٥]، وەك ئاشكرایە كە ناڵی وڵاغەبەرزە لە ئاسنێكی پتەو دروست دەكرێت بۆ ئەوەی بەرگە بگرێت، زۆرجار تەنها لەبەرئەوە دەیگۆڕن، چونكە لوس دەبێت، وڵاغەكە لە شوێنی لێژی بەردەڵان خلیسك دەبات، بۆیە دەیگۆڕن و دووبارە ناڵی دەكەنەوە، كەچی كاكە لاس تەنها بە دوو پەنجان وەكو مەقەبا دەینوشتێنێتەوەو دەیشكێنێ، پێویستە ئەوەش بزانین، كە وەستا عەباس ناڵی زۆر باشی بۆ هێناوەو لەبەرئەوەی هەر لەسەرەتاوە (لاس)ی كەوتۆتە بەر دڵی، بەڵام مەسەلەكە دەگەڕێتەوە بۆ بەهێزی دەست و بازو و پەنجەی كاكە لاس، نەك خرابی ناڵەكان.

لەداستانی(چەتۆی كوڕی فەرحۆ)دا، چەتۆ پاڵەوانێكی بێ وێنەو بەهێزە هەر وەك باوكی، پێش ئەوەی بەتەمەندا بچێ كەس نەبووە شان لە شانی بدات، بەڵام چەتۆ لەویش تێدەپەڕێنێ و چەندین لەشكر و هۆزی تێكشكاندووە، تاڵانی چەندین هۆزی هێناوە، تاڵانی خۆشی لە چەن هۆز و پاڵەوانێك ستاندۆتەوە.

((ئەو ڕۆ حەسەنێ پیركانی ئێزدییا ،

سێ عەگیدان لبۆ چەتۆ بدەر هێختییا ،

سینگێ مەیدانێ پێشیێ چەتۆ دگرتییا ،

بسێ دەنگان گازی چەتۆ دكردییا

چەتۆ گوێی خۆ گران كردییا

دگۆ هۆ خورتێ ئێزدییا

بەس بزانم خەبەر و مرادێ دلێ هنگۆ چییا

هەتا ئەوان بخەبەران قانع دكردییا

پیێ خۆ لركێبێ هەزمانێ قایم كردییا

بەرێ خۆ لوان كوچك بابا و ڤڕاندییا

یەكی لوان عەگیدان كوشتییا

لنگی یێكێ دی شكاندییا

ئەوێ دیكە زمانی لغولغولەی دەرئانییا..))[٦]

لەداستانی (دەروێشی عەبدی)دا، دەروێش كەسێكی هێندە بەهێز و توانایە و پاڵەوانێیكی بێوێنە و بێدەنگە، بەبێ ئەوەی خۆی بەدیاربخات و شانازی بەخۆیەوە بكات. ئاشقی كچی ئاغاكەیەتی، ئەویش دیەوێ لەناوی ببات، بۆیە دەینێرێ بۆ سەر ئەو جەردە و ڕێگرانەی لە شوێنێكی عاسێ خۆیان قایم كردووە، ژمارەیان چل كەسە، بەسەركردایەتی كەسێكی یاخی و بەهێز و ئازا، ئەو ڕێگرانە خەڵكی ناوچەكە هەراسان دەكەن و هەموو ڕۆژێ ڕاووڕووت و كوشت و كوشتار لەو ناوچەیە دەكەن، هیچ كەسێك دەرەقەتیان نایەت و خەڵكی ئەو ناوچانە ئەو ڕێگایەیان تەرك كردووە و بەوێندەرێدا هاتوچۆ ناكەن، هەربۆیەشە، كە ئاغا دەروێش بۆ ئەوێ دەنێریت، چونكە دەزانێت كە ناگەڕێتەوە و دەیكوژن، بەوەش بە بەردێك دوونیشانە دەپێكێت، ئەگەر دەروێش سەركردەی

---

[٥] بەیتی لاس و خەزال، ئامادەكردنی، عەبدولەتیف عەبدولمەجید گولی، ل٨٤.

[٦] پێنج داستانی كوردی،كۆكردنەوەی. یاسین گۆران، ل١١٩،١١٨.

دزەکانی کوشت یان چەند دز و ڕێگرێکی کوشت ئەوا خۆی و خەڵکەکەی لەدەستی ئەو گروپە ڕزگارییان دەبێت، خۆ ئەگەردەرویێشیش بەدەستی ئەوان کوژرا دوای ئەوەی کە چەند کەسێکی لێ کوشتن، ئەوا ئەو باشتر و دەروێشیان لە کۆڵ دەبێتەوە، بەڵام ئەو پێشبینیانەی ئاغا زۆر هەڵە دەرچوون، چونکە دەروێش ئەو کەسە لاواز و بێهێزەی ئەوان بیریان لێکردبۆوە نەبوو، هەر بۆیەش ئەنجام جۆرێکی تر بوو و لەناویان دەبات و سەری سەرکردەکەش، بەدیاری بۆ ئاغا دەهێنێتەوە، لەگەڵ خۆشی کارمامزێك ڕاودەکات و دەیهێنێتەوە بۆ ئاغا، هەرچەندە ئاغە بواری بۆ هەموو ئازا و کەڵەمێردانی عەشیرەت خۆش کرد، کە هەرچی بچێت بۆ ئەو شەڕە و سەرکەوێت، ئەوا کچەکەی خۆی لێ مارەدەکات، بەڵام کەسیان نەیانوێرا و بێدەنگ بوون، نیشانەی ڕەزامەندیش ئەوە بوو، هەرچی ڕازی بێت بڕوات، ئەوا قاوەی لە قاوەچی وەردەگرێت و دەیخواتەوە، دوای ئەوەی قاوەچی قاوەی بەسەر هەمووان‌دا گێڕا کەسیان دەستیان بۆ فنجانەی قاوەکە نەبرد، دواکەس دەروێش قاوەکەی وەرگرت و خواردییەوە.

((دەروێش عەبدی شێخان قاوێ خۆ وەرگرت و خواردیۆ ،

ئەوجا دەروێش دەستی خۆی دایە داری دار رمێۆ ،

سوار بوو لە جوانە ماینێ عودبێۆ .

بەوێ نوێژێ نیوڕانێ، بەتاقی تە نێۆ ،

ئاژۆت و داکەوتە دەشتی مەجەڕڕانێۆ

سەری سەرۆکی تەڕیدە باشیانی بڕی

دابووی لە تۆپێ ڕمبێۆ

تالعی تالعداران لە گەڕانەوەێدا ،

فەرخێکی کارمامزی لەنێو پووشێ ڕابیۆ

دەروێش کارمامزی دەکوشت، بەزەبری داری شەلغێۆ...))[7].

لە داستانی (شیرین و فەرهاد)یشدا، فەرهاد ئەو پاڵەوانە ئازا و بەتوانا و ئەفسوناوییەیە کە، هێزی شان و باز و جەستەی دەچێتە بواری ئەفسانەوە، کاتێ کە ڕانی ئەسپەکەی شیرین واتە شەودێز دەشکێ، شیرین زۆر عادز و غەمبار دەبێت بەو ڕووداوە، کاریگەری لەسەر فەرهاد دەبێت، بۆیە وەك واشە و باز ڕوو دەبێتە شەودێز و دەیخاتە سەر شانی، وەك ڕەشەبا و بەپرتاوی بەرەو مەنزڵی شیرین دەکەونە ڕێ و دەگەڕێنەوە بۆ کۆشکی خەسرەو، هەر بەو شەوە نایەڵێت بەیان دابێت و کەس پێ بزانێت، دەیگەیەنێتەوە کۆشك.

((لەپاش چەند سعات فەرهادی کوکەن

خستییە سەرشانی شیرینی ارمن

شیرین و شەودێزی هەڵگرت بەسەر شان

ڕۆیشت بەرەو رووی شاری کرماشان

لە ماهی دەشت چو بۆ هارون اوا

گەیشتە کرند وەکو ڕەشەبا...تاد))[8]

[7] جوانستان، کۆکردنەوەی، زیاد موحەمەد ئەمین، ل١٩١.

[8] شیرین و فەرهاد، ئەرکی چاپکردن، محمدامین عصری، ل٢٦.

کاتێ کە پاڵەوانی داستان بەمشێوەیە بەهێزە، دەبێت کەسانێکی بەهێزیش لە بەرامبەریاندا هەبێت، بۆ ئەوەی ململانێکە گەرم بێت و بنیاتی هونەریی پاڵەوانەکە بەهێزتر بکات و خزمەتی بەدیارخستنی ئەو هێزەی پاڵەوان بکات، چونکە ئەگەر پاڵەوان ڕووبەڕووی کەسێکی ئاسایی ببێتەوە، ئەوا هیچ ئازایەتی تێدانییە، ئەگەر سەریش بکەوێت، هەروەها هێزە لەتوانا بەدەرەکەشی بەدیار ناکەوێت، ئەگەر هێزێکی هاوتای خۆی یان سەرووی خۆی ڕووبەڕووی نەبێتەوە، ئەو بتوانێ ئەو هێزە تێکبشکێنێ و لەناوییبات، بۆیە لە هەمان کاتدا لە دەورووبەری پاڵەواندا، پاڵەوانی دژ و کەسی بەهەمان تایبەتمەندی و هێزی پاڵەوانەوە هەن. کە ئەوان زیاتر هێزێکی شەیتانی و شەڕانگێزن و بەرەنگاری پاڵەوان دەبنەوە، بەڵام سەرەنجامیان تێکشکان و لەناوچوونە و، سەرکەوتن بۆ پاڵەوانی داستانە، کە هەمیشە هێزێکی ئاشتی خواز و چاکەکار و خۆشەویستی خەڵکن [٩].

لە داستانی (ناسر وماڵماڵ)داچەندین کەس و پاڵەوانی بەهێز ڕوو بە ڕوویان دەبنەوە و دەتوانن هەموویان لەناو ببەن، بۆ نموونە یەکێك لەو کەسانەی کە ڕوو بە ڕوویان دەبێتەوە(شۆخاڵ)ە، کە دەزگیرانی (ماڵماڵ)ی، مارە کردووە و کەس و کارەکەشیان دەچەوسێنێتەوە، ئەمەش لە ئامادەنەبوونی هەردوو پاڵەوانەکەوەیە، بەڵام کە دەگەڕێنەوە، سەرەتا بەرەنگاری (شۆخاڵ) دەبنەوە، کە هێز و تواناکەی بەمشێوەیەیە، ((جا، کە تەماشای شۆخاڵیان کرد و دیتیان: ئەگەر گوێنی هەڵدەقەند و بۆ سەر مەڕی هەڵدەدا، گوێنی وەکو هەوری بەهارێ دەیگرماند. کە زانی بۆ لای وی دەچن، گۆچانێکی پێ بوو هێندەی تیرەگێکی ئەگەر گۆچانی سەرەو بن کرد و دایهێنایە ماڵماڵی، گۆچان لەسەر سەری ماڵماڵێرا ڕۆیشت و لەو بەری لە کەرتکە شاخێکی داو بەقەدەر لا دیوارێکی لە شاخەکەی پچڕی...تاد)) [١٠]، کاتێ فەرهاد شیرینی دەبردەوە بۆ کۆشك لە ڕێگادا (گەرا)ی دڕندە و بەتوانا ڕێی پێدەگرێت و دەبێتە شەڕیان تا لەئەنجامدا دەتوانێ بەسەریدا زاڵ بێت و سەربکەوێت و لەناوی ببات، لێرەدا شیرین بەچاوی خۆی هێز و توانای فەرهادی بینی و هێندەی تر ئاشقی بوو، واتە دەتوانرێ بنیاتی خۆشەویستییەکە زیاتر پتەو بێت بەهۆی توانا و ئازایەتی و چاونەترسی پاڵەوان.

((لەبەر گاڤا چل نفر زەنگی
راداری ڕێ بوون وەك فیلی جنگی
گەرای بێ ایمان سەرداری یان بو
دایم شەرر و شور هەر کاریان بو
نۆبەچی لە دور کە دی هات فرهاد
بەر بووە هاوار بە داد و بێ داد
گەرای سەگ صفت کە فرهادی دی
هاتە ڕێ بەقار بەحدت ووتی
ئەرێ ڕێ بوار شێتی بێ خێر
بۆ چی وا هاتووی بێ خوفو خگر...تاد)) [١١]

---

[٩] شناخت داستان، جمال میر صادقی، ص٦٤.
[١٠] مامان برازا بزر کرد خاڵان خوارزا مەزن کرد، کۆکردنەوەی، زیاد موحەمەد ئەمین، ل٥٥، ٥٦.
[١١] شیرین و فەرهاد، ئەرکی چاپکردن، محمدامین عصری، ل٢٦، ٢٧.

لە داستانی (بارام گوڵئەندام)دا، کاتێ بارام دەڕوات بەرەو مەنزڵی خۆشەویستەکەی (گوڵئەندام) لە ڕێگادا ڕێی دەکەوێتە شوێنێك، کە ماڵی ژنێکی فێڵبازە، سێ کوڕ و کچێکی هەیە، کچەکە کە بارام دەبینێ ئاشقی دەبێت و دەیباتە ماڵەوە، بەڵام پێی دەڵێت، کە ئاگات لەخۆت بێت، چونکە من سێ برام هەنە، کە هێز و توانایان بێ سنوورە، هەر لەو ڕووبەڕوو بوونەوەیەداو کە (بارام) دەتوانێ بەسەر هەرسێکیاندا زاڵ بێت و بیان کات بەژێردەستی خۆی، وەکو بەندەی ئەویان لێ دێت، تەنها مەرجیان ئەوەیە کە نەیان کوژێت، لێرەدا هێز و توانا و ئازایەتی بارام بەدیار دەکەوێت، کە تا ئەو ساتە کەس نەیدەزانی بارام بەو شێوەیە ئازا و بەهێزە و سەربکەوێت ، (سەمەنبۆ)بە (فەرهاد) دەڵێت:

((هەمە برایەك نیو کاڕوبایە

زۆر بێ ڕەزایە، لە گوتن نایە

ملی وی وەکو ئی هەژدیهایە

یەکی دیم هەیە ئەرژەنگ ناویەتی

بیست و پێنج گەز جاو کەللەی کڵاوێتی

یەکی دیم هەیە نێوی سەر سەرە

ددانی پێوە وەکو پێمەرە

حاسە بانییە، دایمە لە شەرە

سەت بەڵای لێدا، چەندە بەدفەرە...))[12]

وەك لەو نموونانەی پێشەوەدا بەدیاردەکەوێت، هەموو داستانەکان پاڵەوانی بەتوانا و بە هێز و ئازا ڕووداوەکان هەڵدەسوڕێنن، بەجۆرێك ((لە هەموو حیکایەتێکدا پاڵەوانێکی گەورە هەیە کەنەکەس پێی دەوێرێت و نەکەس دەتوانێت پشتی لە ئەرزی بدات))[13] ، پاڵەوانی سەرەکی داستان زیاتر پاڵەوان یان نیمچە خوداوەندێکە، کە بەئەنجامدانی کردەوەی گەورە و سەیر و سەمەرە چارەنووسی تیرە، هۆز، نەتەوە یان نەژادی خۆی دیاری دەکات. بۆ نموونە لە داستانی(شانامە)ی (فیردەوسی)دا، (ڕۆستەم)، خاوەنی هێزێکی سەرووی سروشتی مرۆڤی ئاساییە، یان (ئاشیل) لە داستانی (ئیلیادە)دا، خاوەنی ئەم جۆرە هێز و توانایەن .[14] پاڵەوان ڕەگەزێکی هێندە گرنگە، کە بەبێ بوونی ئەو بنیاتی داستانەکان هەرگیز ناتوانرێ بەپتەوی دابمەزرێت و گێڕانەوە بەشێوەیەکی سەرکەوتوو ئەنجام بدرێت، بۆیە هەموو ڕەگەزەکانی تر پشت بەبوون و بەهێزی پاڵەوان دەبەستن، هەروەها((گرنگی کەسایەتیش لەو کاتەدا بەدیار دەکەون کە زمان بەتەنها بەبێ کەسایەتی مەحاڵە بتوانێ ڕۆڵی خۆی ببینێ بەهەمان شێوە ڕووداویش بەتەنها لە غیابی کەسایەتیدا مەحاڵە ڕۆڵی خۆی وەك پێویست ببینێ، چونکە هەر کەسایەتییەکە ئەوانە بەرجەستە دەکات و بەرز و نویان دەکاتەوە))[15]، بۆ ئەوەی پاڵەوان خاوەنی بنیاتێکی بەهێز و جێگای تێڕامان و سەرنج ڕاکێشانی گوێگر و بینەران بێت، هەروەها خاوەنی، تایبەتمەندی و خەسڵەتی واقیعی بێت، واتە ئەو خەسڵەتانە جیگای قبوڵ کردن بن لەنێو خەڵکیدا، ئەو زیادەڕۆییەی کە دەشکرێت

---

[12] گەنجینەی بەیتی کوردی، کۆکردنەوەیة قادر فەتاحی قازی، ل٥٧٧.

[13] ڕۆچینەیەک بۆ ئەدەبی کوردی ڕۆژهەڵاتی کوردستان، شەریف فەلاح، چا. لەریا، سلێمانی ، ٢٠٠٨، ل٤٥٤.

[14] فرهنگ اصطلاحات ادبی، سیما داد، ص٢٠٥.

[15] تەکنیک لە ڕۆمانەکانی(عەبدوڵڵا سەراج)دا، ئارەزوو محەمەد عەلی، ماستەر، زانکۆی سەلاحەددین، کۆلێژی پەروەردە، ٢٠٠٩، ل١٣١.

لەپێناو زیاتر گەورەکردن و تواناکانی خۆشەویستی خەڵکی دا بێت، نەك بۆ ئەوەی ببێتە کەسێتییەکی خوراڤی و ئەندێشەیی، بۆیە ((ئەو کاەکتەرانەی کە بۆ داستانەکان هەڵدەبژێردرێن و لاسایی کەسانی دیکەیان پێدەکرێتەوە، دەبێ واقیعی بن و بڕواپێهێنەر بن و کرداری وا ئەنجام نەدەن کە لەگەڵ کەسایەتی ئەو کەسانەدا نەگونجێ، کە کارەکتەرەکان لاساییان دەکەنەوە، چونکە ئەو کەسایەتییانە کەسانی لەرادەی ناوەندی بەرزترن، واتە زیاتر خانەدانەکانن))[16]، ئەگەر ئاوڕێك لە داستانە فۆلکۆرییەکان بدەینەوە، ئەو ڕاستییەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە، بۆ نموونە، پاڵەوانی داستانی(قەڵای دمدم) واتە(خانی لەپزێڕین)، کە میر و ئاغای ناوچەکەیە، هەروەها لە داستانی (مەم و زین) دا، هەردوو پاڵەوان(کاکەمەم و خاتوو زین)، هەردووکیان کوڕ و کچە پاشای وڵاتی خۆیانن، لەداستانی (بارام و گوڵئەندام)یشدا، هەردووکیان کوڕ و کچە پاشای وڵاتی خۆیانن، پاڵەوانانی داستانی(ناسر و ماڵماڵ)یش هەردووکیان کوڕی سەرۆك هۆزی ناوچەکەی خۆیانن، لە داستانی (لاس و خەزاڵ)یشدا، هەردوو ئاشقە پاڵەوانەکە کوڕ و کچی ئاغا و سەرۆك عەشیرەتی دوو ناوچەی جیاوازی کوردستانن، لە داستانی(شێخی سەنعان)دا، شێخ پێشەوای دینیی و ڕابەرێکی گەورەی وڵاتە، هەروەها (سەرتەم)ی کچە گاوری خۆشەویستی، کچی سەرکردەی وڵاتی خۆیەتی، هەروەها هەردوو پاڵەوانی داستانی (زەمبیل فرۆش)، زەمبیل فرۆش پاشای وڵاتەکەی بووە و لە ترسی خودا و لێپرسینەوەی ڕۆژی دوایی، دەستی لە دەسەڵات هەڵگرتووە و بووە بە دەروێش و کار و کاسبی دەکات و بە ئارەقەی نێوچەوانی خۆی نان پەیدا دەکات، خاتوونیش خوشکی پاشای ئەو وڵاتەیە کە(زەمبیل فرۆش) ڕووی تێدەکات و ئاشقی زەمبیل فرۆش دەبێت، هەرچەندە لە چەند گێڕانەوە و لەسەرزاری زۆر کەس (خاتوون) بە خێزانی پاشا دادەنێن، بەڵام ڕاستییەکەی ئەوەیە کە خوشکی پاشایە، هەردوو پاڵەوان (خورشید و خاتوو خەرامان) لە داستانی (خورشید و خاوەر)دا کوڕ و کچە پاشای وڵاتەکانی خۆیانن، (دەروێشی عەبدی) پاڵەوانیش کوڕی میری ئێزیدیانە و لە کەس و کاری دەڕەنجێ و دێتە ناوچەیەکی تر و لەوێ لای ئاغایەك دەبێتە نۆکەر، هەر لەوێندەرێ تووشی داوی خۆشەویستی دەبێت و ئاشقی کچی ئاغاکەی دەبێت، هەروەها لە داستانی (چەتۆی کوڕی فەرحۆ)دا (چەتۆ)ی پاڵەوان کوڕی سەرۆك هۆزێکە، ئەو کچانەی کەخۆشی دەوێن و دەیانهێنێت کچی سەرۆك هۆزەکانی ترن، (عەبدولعەزیزە کوێر)ی پاڵەوانی داستانی (سەیدەوان)یش سەرۆك هۆێکی ناوچەی ئێزیدییانە، ..تاد، ئەمانە چەندین داستانی تر هەر هەموو پاڵەوانەکان لە کەسانی چینی ئەشراف و سەرەوەی کۆمەڵن، ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە ئەو سەردەمەی ئەو جۆرە ئەدەبەی تێدا سەرهەڵداوە و باوبووە، ئەو چینانە لەو کاتەدا باڵادەست بوونە، کاریگەرییان هەبووە لەناو کۆمەڵدا، بۆیە زیاتر باس لە ژیانی ئەو جۆرە کەسانە کراوە، لەپاڵ ئەوەشدا کەسانی تر هەبوونە لە چینەکانی خوارەوە بوونە، کەچی بوونەتە پاڵەوانی داستانەکانیش، وەکو(سیامەند) لە داستانی(خەج و سیامەن)دا، (برایمۆك) لە داستانی(برایمی مەلازێندینان) و (محەمەد) لەداستانی (محەمەد و سێوێ)دا و...هتد.

پاڵەوانی نێو داستانەکان بەشێوەویەکی جوان و سەرسوڕهێنەر هەموو ڕەهەندەکانیان لەسەر بنەمایەکی بەرز و تەواو بنیاتنراوە، ئەمەش باسکردنی ئەو تایبەتمەندی و خەسڵەتانەی کە لەبواری ئەو ڕەهەندەدا پێویستە باسبکرێت، بۆ نموونە ڕەهەندی جەستەیی یاخود فیزیکی کارەکتەر بەشێوەیەك بنیاتنراوە کە لەڕووی جوانی و تەواوی گشت ئەندامەکانی جەستەی ببێتە جێگای تێڕامان و لەسەر وەستانی کەسانی بەرامبەر، ڕەهەندی

[16] بنیاتی کارەکتەر لە ڕۆمانەکانی (حسێن عارف)دا، جەوهەر شێخانی، ل١٥.

فیزیکی یان جەستەیی، یان مەتریالیستی یەکێکە لەو ڕەهەندانە کە بەمەبەستی ((وێنەکێشان و ناساندنی کارەکتەر و هەموو ئەندامەکانی جەستەی دەگرێتەوە، جوانی و درێژی، ڕەنگەکان وەك هی چاوی، لوتی، دەست و پێی، کەللەی سەری...هتد))[١٧]، گێڕەرەوە بەهۆی چەند تەکنیکێك دەتوانێ یاخود بواری هەیە کە ئەو خەسڵەتانەی پاڵەوان بخاتەڕوو، وەکو دیالۆگی کارەکتەرەکانی تر، بەڵام باشترین و گونجاوترین ئامراز و تەکنیك وەسفکردنە، کە بەهۆیەوە دەتوانرێ بەشێوەیەکی تێر و تەسەل کارەکەی ئەنجام بدات، جا بۆیە((ڕەهەندی فیزیکی زۆرجار لەڕێی وەسفەوە دەخرێتە ڕوو زیاتر حیکایتخوانی هەمووشتزان بەخوێنەری دەناسێنێ))[١٨]، لەبەر ئەوەی ئەمجۆرە حیکایەتخوانە ئاگادار و شارەزایی لە هەموو ورد و درشتی کارەکتەر هەیە، ئەوانەی ئاشکراو نهێنی، لەوانەیە ئێمە زۆرجار بەچاو نەیانبینین، چونکە هەندێ شت شاراوەیە و کەسێتییەکە دەیشارێتەوە، بۆ ئەوەی کەسانی بەرامبەری نەیبینن، بۆ ئەوەیە بە کەم و کوڕی بۆی حیساب نەکرێت، بەڵام حیکایەتخوانی هەموو شتزان ئاگاداری ئەم کارانەشە.

لە داستانی (لەیل و مەجنون)دا، لەسەرزاری کارەکتەرێکی تر کە دایکی (مەجنون)ە، باسی جوانی لەش و لاری (لەیلێ) دەکات و دەڵێت:

((گاڤا چوو، مەجرووم گۆ:

-دایێ ، تە لەیلێ من ڕاخاست ؟

گۆ: ئەز قوربانا تەمە.

ئەو لەیلاتە دییە،

من ژی دییە،

خوبەرا تەیە ،

ئەو لەیلێ رندە ،

هەم ئەشل – ئەساسا ،

گەرۆکا ئاڤا گوندە...))[١٩]، هەروەها گێڕەرەوە لە ڕێگای وەسفکردنەوە بەمشێوەیە وەسفی جوانی جەستە و ئەندامەکانی (خەزاڵە شۆڕ) دەکات و دەڵێت: ((بەژن و باڵایەکی گەلەك شیرین و ڕێك و پێکی هەیە. دەڵێی دارێ سووسنییە. سینگی دەڵێی کافوری سپییە. هەردوو مەمکی دەڵێی سێوی بەغدادییە. هەردوو ڕوومەتی دەڵێی گوڵی ئەشرەفییە. چاوی دەڵێی بازی دەشتێ شارەزوورییە. دەڵێی مامزە پەروەردە و گەورە بووە لە بنەی مەخموورییە. پەنجەی دەڵێی قەڵەم و قەڵەمبازییە. قەدی گەلەك باریکە. کەمبەرێکی زیوی تێدا ختم کردییە))[٢٠] ، هەروەك بەدیار دەکەوێت وەسفێکی هێندە ورد و جوانی خەزاڵی کردووە، کە هەرچی جوانی دنیایێ هەیە، خوا بەوی بەخشیوە، پەرییێکە بۆخۆی لەسەر ئەرزی، وەسفکردن لەسەر زاری خودی کارەکتەریش دەبێت، کاتێ کارەکتەرەکە بۆ دڵنەوایی و ئارامی بەخشین بە بەرامبەرەکەی وەسفی خۆی دەکات، بۆ نموونە (خەزاڵ)

[١٧] بنیاتی کارەکتەر لە رۆمانەکانی (حسێن عارف)دا، جەوهەر شێخانی، ل٦٢.

[١٨] س. پ، ل٦٣.

[١٩] فۆلکلۆرا کورمانجا، کۆکردنەوەی، حەجیێ جندی و ئەمینێ عەڤدال، چا. ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٨،ل٣٥٦.

[٢٠] بەیتی لاس و خەزال، ئامادەکردنی، عەبدولەتیف عەبدولمەجید گولی، ل١٢.

بەمشێوەیە وەفای خۆی بۆ(لاس) دەردەبڕێت و پەیمانی پێدەدات کە ئەو مولکی (لاس)ە و کەسی تر مافی بەسەرەوە نییە، لەو کاتەدا هەموو قسەکان دەبنە وەسفێکی جوانی جەستە و ئەندامەکانی خۆی و، دەڵێت:

((لاسە، ئەو پەرچەمانەم بۆ تۆ پەروەردە کردوون هەر وەك ئاوریشمی دووکانێ ،

ئەمن ئەو هەنییەم بۆ تو نگا داشتیی کردووە، هەزار و حەوت سەد مەلایکەتی جلۆکێشە، وەك مانگی منەوەر وایە، شەوقی داوەتە ئەرز و ئاسمانێ ،

ئەو برۆیانەم بۆ تو پەروەردە کردوون، دەبی شاری هیندی بۆ بدەی بە دەرمان،

دەستی بکەی بەوەسمە کێشانێ ،

ئەو چاوانەم بۆ تو پەروەردە کردوون دەڵێی ئەستێرەی گەلاوێژیە لە هەوشار و هەجمان هەڵدێ،

هەر ئاشقێك کە ببینێ، گوناهی نامینێ رۆژی ئاخر زەمانێ ،

ئەو کوڵمانەم بۆ تو پەروەردە کردوون دەڵێی فانۆسە لە دیوانی سوڵتانی ئەستەمبۆڵێ...تاد))[21]

لێرەدا گێڕەرەوە لە ڕێی خودی کارەکتەر و لەسەر زاری خۆی وەسفی گشت ئەندامەکانی جەستەی خۆی دەکات و هەریەکەیان بە جوانترین و نایابترین شت دوچوێنێ.

ڕەهەندێکی تری پاڵەوان بریتییە لە خۆشەویستی خاك و نیشتیمان، لە داستانە دڵدارییەکان، خۆشەویستی خاك و نیشتیمان دەبەستێتەوە بە خۆشەویستی دڵدار و دڵخوازەکەی و هەردووکیان لەبەر خاتری یەکتری خۆشدەوێن و ناتوانێ لێیان جیا ببێتەوە، بەڵام لە داستانەکانی قارەمانێتی خۆشەویستی خاك و نیشتیمان زیاترە، هەموو توانای پاڵەوان دەکەوێتە خزمەتی خاك و نیشتیمانەکەی، ئەو خۆشەویستییەش وای لێدەکات کە بەرگری لە نیشتیمانەکەی بکات و بە هەموو شتێکی بە بەها و بە نرخ دەکەوێتە قوربانیدان لەو پێناوەدا، ئەو خۆشەویستییە هەر لە منداڵییەوە لە ناخیدا سەرهەڵداوە، چونکە((ئەڤ لایەن و ئاسۆیە یێ گرێدای وێ حەژێکرنا زکماکی یا کەسایەتییە بۆ نەتەوێ خۆ))[22]، پاشان وردە وردە لەگەڵیدا گەورە و فراوان بووە، هەتا وایلێهاتووە هەموو شتێك دەبەستێتەوە بە نیشتیمان، بەبێ نیشتیمان هیچ شتێك بوونی نییە.

کاتێ شا عەباس ئامادەیە کە هەرچی خان بخوازێت بیداتێ بە مەرجێ واز لە ئاواکردنی قەڵا بهێنێت و بچێتە خزمەتی شا عەباس و لەوێ ماڵ و دەسەڵاتی پێ دەبەخشێت، بەڵام خان بەهیچ شێوەیەك سەری بۆ شۆڕ ناکات و خۆی و نەتەوەکەی بە کەمتر نازانێت لە شا و نەتەوەکەی و دەڵێت:

((خان دەڵێ: " ئەو شا بێ، ئەمنیش خانم

خالەق بێ بە پشتیوانم ،

غوڵامی ڕەوێك شێرانم

قاتلی کوللی شیعانم...تاد))[23]

هەڕەشەکەی خان لە شا عەباس و سوپاکەیەتی، هەرچەندە زۆر کەس وای لێکدەدەنەوە کە ئەو شەڕە شەڕێکی مەزهەبییە لەنێوان شیعە و سوننە، بەڵام بەڕا ئێمە ئەوە بۆچوونێکی هەڵەیە، هەرچەندە خان هەڕەشە لە

[21] توحفەی موزەفەرییە، کۆکردنەوەی، ئۆسکار مان، و. عەلی نانەوازادە، ل١٥٨.

[22] ئاڤا کرنا رویدانێ درۆمانا(داویا شەرڤانەکی و سۆتنگەهـ)دا، نیهایەت محەمەد سالح عێزەددین، ماستەر، زانکۆیا دهۆکێ، کۆلیژیا ئادابێ، ٢٠٠٩، ل٥٤.

[23] توحفەی موزەفەرییە، کۆکردنەوەی، ئۆسکار مان، و. عەلی نانەوازادە، ل٦٧.

هەموو مەزهەبی شیعەكان دەكات، بەڵام سروشتی هەردوو بەرەكەی دژ بەیەك وایە كە نەتەوە و لەشكری شا عەباس هەموویان لە مەزهەبی شیعەن و نەتەوە و لەشكری خانیش سوننە مەزهەبن، ئەمە وای كردووە كە وا لێكبدرێتەوە، كەچی شەڕەكە لەسەر دین و مەزهەب نییە، بەڵكو لەسەر خاك و نیشتیمانە، بەرگری كردنی خانە لە داگیركاری دوژمنان، هەروەها هەڵپەی دوژمنانیش بۆ داگیر كردن و دەستبەسەرداگرتنی خاكی كوردان، هەر لێرەدا ڕەهەندێكی تر بەدیار دەكەوێت، ئەویش ڕەهەندی ئایدیۆلۆژییە، چونكە ئەو بیروباوەڕەی پاڵەوان یان كەسێتی بەدیاردەكەوێت، كە خۆی بڕوای پێی هەیە، بەهیچ شێوەیەك مل نادات بۆ هیچ بیروباوەڕ و ئایدیۆلۆژیایەكی تر، لەبەرئەوەی ((ڕەهەندی ئایدیۆلۆژی پەیوەندی بە هۆشیاری تاكەوە هەیە، جا ئەو تاكە هەڵگری هەر هزرێك بێت، بە هەردوو دیوی ئەرێنی و نەرێنییەوە))[٢٤].

ڕەهەندێكی گرنگی تر بریتییە لە ڕەهەندی كۆمەڵایەتی، كەوا لە كارەكتەر یان پاڵەوان دەكات كە پابەند بێت بە نەریت و كولتووری باوی نەتەوە و ناوچەكەی كە تێیدا دەژییەت، خۆ ئەگەر لەو ڕەهەندە لابدات ئەوا بنیاتی ڕۆنانی كارەكتەر لەق دەبێت و لەگەڵ واقیع نایەتەوە، بۆیە دەبێ پابەندی ئەو سروت و كەش و هەوایەی كە نەتەوەكەی خولقاندوویەتی بێت، كەواتە ڕەهەندی كۆمەڵایەتی ((ڕەهەندێكی گرنگی بنیاتی كارەكتەرە، ئەویش پەیوەستە بەو ژینگە و كۆمەڵگەیەی كارەكتەری تێدا دەژی. ڕەهەندی كۆمەڵایەتی كاریگەری ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆی بەسەر زمان، جوڵانەوە، ڕەوشت...هتد، هەتا هیوا و ئاوات و خولیای كارەكتەریشدا دەبێت))[٢٥] .

ململانێ ڕەگەزێكی دیار و پێویسە لەنێو گشت ئەو جۆرە ئەدەبانەی كە خاوەنی شێوازی چیرۆكین و، بوونەوەری زیندووی تێدایە، جا مرۆڤ بن یان گیانلەبەر، لە داستانیشدا ململانێ لەنێوان قارەمانەكاندا ڕەگەزێكی دیارە، ململانێ لەنێو قارەمانەكانی داستاندا ململانێیەكی كۆمەڵایەتییە، لەوانەشە ململانێ بێت لەنێوان دوو كەسێتییدا...، كە چاكە و خرابە یان خێر و شەڕ لە زۆرانبازیدان و لە كۆتایشدا لایەنی چاكە بەسەر خرابەدا سەردەكەوێت.[٢٦]

لەوانەیە پاڵەوان لەگەڵ زۆر لەو داب و نەریت و كولتورە باوەی ناو كۆمەڵەكەی یەك نەگرێتەوە، بەڵام ڕەوشتی گشتی ڕێگەی پێنادات هەرچی بیەوێت و ئەو پێی باشە بەو شێوەیە ڕەفتار بكات، ئەگەر دەیەوێت ببێتە كەسێكی خۆشەویستی ناو كۆمەڵ دەبێت لەگەڵ واقیعی كۆمەڵەكەی خۆی بگونجێنێت، بۆیە((نەشێت هەرچ كارەكێ هەی كوزارشتكرنێ ژێ بكات، چونكی سنج و ڕەوشتێن جڤاكێ وی خودان كۆت و زنجیرێن وێ بەربەند كرنێ نە))[٢٧].

لە داستانی (مەم و زین)دا، هەر لەسەرەتاوە ئەو داب و نەریتەی كۆمەڵگە بەدیاردەكەوێت، كاتێ پەرییەكان دەیانەوێت (مەم و زین) بگەیەنن بە یەكتری، سەرەتا خوشكی بچووك دەڵێ: با مەم ببەین بۆ كۆشكی (خاتوو زین)، بەڵام خوشكی ناوەنجی پێیان دەڵێت، كە داب و نەریت ڕێگە نادات كە مێرد ببەین بۆ لای ژن و هەر دەبێت ژن بۆ لای مێرد بچێت، هەروەها ئەوە ژنە ئەگەر پیاوێك بچێتە ژوورەكەی، دیسان داب و نەریت ڕێگەی پێنادات و دەبێتە جێگەی لۆمە و سەرزەنشتی خەڵكی، بۆیە دەڵێت:

---

[٢٤] بنیاتی كارەكتەر لە ڕۆمانەكانی (حسێن عارف)دا، جەوهەر شێخانی، ل٦٦.

[٢٥] بنیاتی كارەكتەر لە ڕۆمانەكانی (حسێن عارف)دا، جەوهەر شێخانی، ل٦٣.

[٢٦] مبادئ الشخصية في العرض المسرحي المعاصر، د. يحيى البشتاوي، دار الكندي للنشر والتوزيع، ٢٠٠٤، ص٢٥.

[٢٧] ئاڤا كرنا رویدانێ درۆمانا(داویا شەرڤانەكی و سۆتنگەهـ)دا، نیهایەت محەمەد سالح عزەددین، ل٥٤.

((خوشکی نێونجی کوتی بە خوشکانە،
خوشکێ ، بە قانوون و قاعدانە ،
کەس نەیدیوە مێرد بچێ لە دووی ژنانە ،
هەر ژن هاتوونەوە لە بۆ مێردانە.
ئەمە ئەوە کاکە مەممان هەلگرت و بردمانەوە چزیر و بۆتانە،
نەکا خولا ڕەزای لێنەبوو ئەمە کاکە مەممان نەگەیاندەوە ئێرەکانە،
کاکە مەم دەبێتەوە بێحورمەت و قەدر نەزانە،
دڵێی ئەوە شوانە یان گاوانە... تاد))[28]

لە داستانی (خەج و سیامەند) یشدا، کاتێ کە سیامەند لە چیای سیپانێ هەڵدەدێرێ و گیان دەدات، بە خەجێ دەڵێت، کە بچێتەوە بۆماڵەوە، بەڵام خەجێ ئەوە ڕەتدەکاتەوە، لەبەر ئەوەی لەناو کۆمەڵی کوردەواریدا(ڕەدوو کەوتن)، کارێکی ناشیرینە و خەڵکی بە چاوێکی سووك سەیری دەکەن، بۆیە خەجێ نایەوێت بە سەر شۆڕی بگەڕێتەوە ناو خێزانەکەی و کۆمەڵ، چونکە هەموو ڕۆژێك لەولا و ئەولا تانە و تەشەر و پەلاری لێ دەدەن، بۆیە مردنی لەگەڵ خۆشەویستەکەی پێ باشتر و شەرەف مەندانە ترە، لەو ژیانە سەر شۆڕییە، خەجێ دەڵێت:
((سەری سیپانێ بە قوڕێگیراو لەمن بە دار بەڵالووکە،
ئەمن بۆت هەڵدەدەمەوە خیوەتێکی کەسك و سووری سەر بە گلۆوکە،
ئامۆزا، چۆن ئەتۆ بە پەلی دارە بەنێوە بناڵی و
ئەمنیش بچمەوە ماڵێ باب و برایان بە سووك و چرووکە؟!))[29]

لە داستانی (چەتۆی کوڕی فەرحۆی)دا، کاتێ کە هۆزی (قیرۆ)ی بەسەرهۆزی(فەرحۆ)ی دادەدەن و هەرچی زیندەماڵ هەیە بە تاڵانی دەیبەن، کاتێ کە (چەتۆ) دێتەوە دایکی بە هات و هاوار و عادزی دەبێنێت زۆر مشەوەش دەبێت و لێی دەپرسێت چی بووە؟ ، دایکیشی باسی تاڵانییەکەی بۆ دەکات، (چەتۆ) هیچ بەلایەوە گرنگ نابێت و دەڵێت هەر گوێیشی مەدەیێ، سبەینێ تۆڵەی خۆمان بەزیادەوە دەکەمەوە، هەلێکیش بۆ ئێمە هەر هەڵ دەکەوێت و خەم مەخۆ، بەڵام کاتێ دایکی باسی بڕینی کەزی (شیرینی) خێزانی دەکات، (چەتۆ) یەکسەر شێت و هار دەبێت، چونکە ئەمە ئەتك کردن و سووکایەتییەکی گەورەیە لەناو کۆمەڵی کوردەواریدا، بۆیە بە دەست و برد و بێوەستان بەدوایان دەکەوێت.
((دایکی گۆت: کوڕێ من خۆ خەمێ هەندەم نییا
شوان و گاوانێ مەی هەتك کردییا
ئەو کەزییەکی سەرێ شیرینێ لێوە کردییا...تاد))[30]

لە داستانی (قەڵای دمدم)دا، کاتێ ئاو لەسەر قەڵا دەبڕن و بێئاوی ڕوو لە خەڵکی ناو قەڵا دەکات، ئەم کارەش دەبێتە جێی نارەزایی و قسە و قسەلۆکی ژنان، هەر کەس هەڵدەستێ و دادەنیشێ نارەزایی بەرامبەر خان دەردەبڕێ، کە بۆچی چارەسەرێك نادۆزێتەوە، ئاو نییە بۆ خواردنەوە و ماڵات و ڕێژە و پێژە و

[28] توحفەی موزەفەرییە، کۆکردنەوەی، ئۆسکار مان، و. عەلی نانەوازادە، ل٨٢
[29] مامان برازا بزر کرد خاڵان خوارزا مەزن کرد، کۆکردنەوەی، زیاد موحەمەد ئەمین، ل١٨٥.
[30] پێنج داستانی کوردی، کۆکردنەوەی. یاسین گوران، ل١٢٤.

پێداویستییەکانیان، بۆیە خان، وەك نەریتێکی کوردەواری، کە ئەو بەرپرسە لە خەڵکەکەی و دەبێت چارەسەرێکی خێرا بدۆزێتەوە، هەر بۆیە بڕیاری هێرش دەدات بۆ سەر دوژمن، یان ڕێگای ڕزگار بوون و دەرچوون دەکەنەوە یان هەموویان لە مەیدانی شەڕ بە سەر بەرزی شەهید دەبن و چیتر ئەو سەر شۆڕییە قبوڵ ناکەن.

((خاتوونێك دێتە مەیدانێ
لە دڵی خانی دەدا تانێ
لێت حەرام بێ جێی کابانێ
ئاو نییە پێ بکەین شێلانێ
خاتوونێك دێ و دەبەزیی
ڕەببی خانە، مارت گەزیی
لێم ڕەش بوون سەر و کەزیی
خاتوونێك دێ بە فەقیریی
چۆکی دادا لە پێش میریی
خان، سەلا لە منی فەقیریی!
خان، ئاو نییە پێ بکەین هەویریی،
خان، حەیفە، تو بێ مودەبیریی...تاد))[31]

پاڵەوانەکانی داستانە فۆلکلۆرییە کوردییەکان، خو و خەسڵەتییان ڕەنگدانەوەی کۆمەڵی کوردەوارییە، و هەمیشە لە بەرەی خەڵکیدا بوونە و بەرگرییان لە خاك و نیشتیمانەکەیان کردووە، چونکە ((ئەگەر سەیری داستانەکانی کوردەواری بکەین دەبینین قارەمانی داستان کەسایەتییەکی بەرزە لە رووی ئازایەتی و حەق ویستی و دەست و داوێن پاکی و مل کەچ نەبوونی بەرامبەر بە دوژمن و بەرگری کردن لە ستەم لێکراوان))[32]

ڕەهەندێکی تری کارەکتەر بریتییە لە ڕەهەندی دەروونی، کە ناکرێت ئەو ڕەهەندەی پاڵەوانی داستانەکان فەرامۆش بکرێت، چونکە ئەوانیش مرۆڤن، بە خۆشییەکان دڵخۆش دەبن و بە ناخۆشی و کارەساتەکانیش دڵتەنگ دەبن، لە هەڵوێستەکانیاندا دووچاری هەڵچوون و گرژی دەبن، بۆیە ئەو لایەنەش بە شێوەیەکی بەرفراوان بەرچاو دەکەوێت، کە لەڕێگەی گێڕەرەوە ئەو جۆرە دۆخانە دەخرێنە ڕوو، دیالۆگ و مەنەلۆگیش یەکێکن لەو ئامرازانەی کە بەهۆیەوە لایەنی دەروونی کەسێتییەکان بەدیاردەخەن، بەتایبەتی لە هونەریی شانۆدا زیاتر پشتییان پێدەبەسترێت، بەڵام ئەو جۆرە ئەدەبانەی کە خاوەن سروشتی گێڕانەوەن، بەو تایبەتمەندییە بە ناوبانگن کە ڕەگەزی گێڕانەوە تیایاندا باڵا دەستە، ئەوا زیاتر لە تواناادا هەیە بەهۆی هونەرەکانی گێڕانەوە لایەنی دەروونی کەسێتییەکان لەلایەن گێڕەرەوە ئاشکرا بکرێت و بخرێنە ڕوو، وەکو چیرۆك و ڕۆمان، هەروەها داستانیش یەکێکە لەو جۆرە ئەدەبانەی، کە بەگێڕانەوە ناوزەد دەکرێت و گێڕانەوە تیایدا باڵا دەستە، کەواتە لێرەدا گێڕەرەوە دەتوانێ بەجوانی لایەنی دەروونی پاڵەوان و کەسێتییەکانی تر وێنا بکات و بیانخاتەڕوو، بۆ ئەوەی بینەرو گوێگر بەو لایەنەی پاڵەوان ئاشابێت.

---

[31] توحفەی موزەفەرییە، کۆکردنەوەی، ئۆسکار مان، و. عەلی نانەوازادە، ل٦٩.
[32] روونکردنەوەیەک بۆ داستانەکەی(سەری چەتۆیە و بنەوەی لاس، فەرهاد گۆمەشینی، گ. ئاسۆی فۆلکلۆر، ژ(٦)، ٢٠٠٤، ل٥٩.

لایەنی دەروونی لە هەموو جۆرەکانی ئەدەب بەڕێژەی جیا جیا بەدیار دەکەوێت، کە هەندێکیان بەڕێژەیەکی زۆر و هەندێکی تریان بە ڕێژەی کەمتر، بەڵام ئەم ڕێژەیە بە زیاد کردنی خاسیەتی گێڕانەوە لەو بابەتەدا زیاد دەکات، بۆ نموونە چیرۆك لە شانۆ زیاترە، ڕۆمانیش لە چیرۆك زیاترە، چونکە گێڕانەوەکانیش بە هەمان ڕێژەن. کە لەرۆماندا لە هەموویان زیاترە، هەرچەندە داستانەکانیش گێڕانەوەیان لە هەمووان زیاترە، بەڵام لەبەرئەوەی جۆری حیکایەتخوان و شوێنەکەی لە گێڕانەوەدا جیاوازە لەو جۆرانەی تر، کە دەکەوێتە دەرەوەی ڕووداوەکان، بۆیە لەوان کەمتر ئەو لایەنە بەدیار دەکەوێت، هەروەك لە کۆندا و لەسەردەمی گەشانەوەی داستانەکان، ئەو هونەرە بۆ مەبەستی تر و لە پێناوی ئامانجی تر بەکار هاتووە، بۆیە نەیتوانیوە بگاتە ئاستی ڕۆمان و لایەنی دەروونی ناوەوەی کەسێتیی و پاڵەوان گرنگی پێبدرێت و زیاتر بخرێتەڕوو، چونکە ئەو کات ئامانجیان لە داستانەکان زیاتر بۆ خستنە ڕوو و بەرجەستە کردنی ڕووداو و کارەساتە مێژووییەکان بووە، نەوەکو کێشەی تایبەتی و تاکە کەسییەکان و گیر و گرفتە دەروونییەکان، کە ئەمانە زیاتر لەدوای سەدەکانی ناوەڕاست سەریان هەڵدا، ئەوەش زیاتر بەهۆی بەکارهێنانی جێناوی کەسی یەکەمی تاکەوە ئەو کێشە دەروونی تایبەتییانە دەخرێنە ڕوو، کەسەکە لەناخی خۆی دەدوێت، کە بەهۆی گێڕانەوە و خۆدواندن نهێنییەکانی ناخی ئاشکرا دەکات، مەرجیش نییە کە تەنها ئەو دۆخە بەو شێوەیە و لەڕێی ئەو جێناوە ئەم پرۆسەیە ئەنجام بدرێت، چونکە لە توانادا هەیە لەڕێی هەردوو جێناوی کەسی دووەم و کەسی سێیەمی تاکیش ئەو کارە بکرێت، ئەمەش دەتوانرێت بەسەر ئەو جۆرە گێڕانەوەیەی کە لە داستانەکاندا هەیە جێبەجێ بکرێت، کە گێڕەرەوە لەڕێی ئەو جۆرە جێناوانەی وەکو کەسی سێیەمی تاك و کۆ ئەنجام بدات و لایەنی دەروونی پاڵەوان و کەسێتییەکانی تر دەخاتە ڕوو.[٣٣]

لە داستانی(شێخی سەنعان)دا، کاتێ شێخ ئاشق دەبێت بە کچی گاور (سەرتەم)، دەبێ دووچاری چ دڵەڕاوکێ و ئازاری دەروونی بووبێت، کە لەنێوان دین و ئیمان و خۆشەویستەکەی یەکێکیان هەڵبژێرێت، چۆن مرید و تەکییەکەی بەجێ بێڵێ و بەدوای ئیشقەکەی بکەوێت، لێرەدا گێڕەرەوە دەڵێت:

((عاشق بوو دڵی سووتاوە
شەو و ڕۆژ لە دڵی قاوە قاوە
هۆش و ڕەهبەتی نەماوە
جەماعەتی لە مریدان تێك داوە...))[٣٤]

هەروەها لەشوێنێکی تردا گێڕەرەوە لەسەرزاری شێخ دەڵێت:

((شێخ هاتە نێو مریدەکانی، گوتی:
براله لێم تەڵخ بووە ئەحواڵە
لێم تاڵ بووە ماڵ و حاڵە
نامەوێ ژن و منداڵە
ڕەهبەتی دینم بەتاڵە
سەبارەت بەو چاو کاڵە...))[٣٥]

[٣٣] ڕەهەندی دەروونیی لە چیرۆکی درێژی من و قاله و سەگەکەی بافلۆڤ دا، د. عادل گەرمیانی، ٢٠٠٦، ل١٧،١٨،٣٠،٤٠.
[٣٤] گەنجینەی بەیتی کوردی، کۆکردنەوەی. قادر فەتاحی قازی، ل٨.

کەسێك بەو تەمەنە پیرییە، ژن و منداڵ و پلە و پایە و بیروباوەڕەکەی وازلێبێنێت و بەدوای خۆشەویستەکەی بکەوێت، دەبێت لایەنی دەروونی چۆن بێت، هەروەك لەسەرەوە بەجوانی بەدیاردەکەوێت، کە لە چ جێژاوێکی گەورەی دەروونیدا دەژییێت، گێڕەرەوە بەجوانی وێنای کردووە بۆ گوێگر، ئەویش لەو بارودۆخە ناهەموارە دەگات و شتەکانی بۆ ڕوون دەبێتەوە.

لە داستانی (لاس و خەزاڵ) دا، کاتێ کە لاس بریندار دەبێت و پاشان گیان دەسپێرێت،(خەزاڵ) هەموو خۆشی دنیای لەبەرچاو ڕەش دەبێت و هەرچی هیوا و ئومێدە لەو دنیایەدا نایمێنێ، ئەو خەزاڵەی کە هەموو کات بەوپەڕی جوانی بە زێڕ و زەبەند و جلوبەرگی جوان خۆی دەڕازاندەوە، ئەوانە هەمووی فڕێدەدات و لەبەر خۆیان دادەماڵێت، سەرتاپای جەستەی خۆی ڕەشپۆش دەکات و لە خمیی دەگرێت، دەڵێت:

((حەیفە پاشی لاسە شۆڕی باڵەکان خەزاڵ بمێنێ

ئەوە خەزاڵ دایدەمالی زێڕ و گەردن کەش و ئەشرەفییە، قەرەنتی و زێڕی سپییە

قۆیتاسان گە ڕاست و چەپ دەبوو دەگەڵ گۆی مەمکییە

گوارە و کرمەك و شۆڕابەیان بۆ چییە

خوناوکەی گەردنێ میرانییە

هەموویان کلفەتان بێنن بیانبەن بۆ سەر کوپەڵەی خمییە

لەپاش لاسە شۆڕ قرانێك بە من پێویست نییە

جا کێ هەیە لە قابیلیەتی ئەودا بێ ئەگەر لە نیوە شەودا خەزاڵ لەخەو ڕاپەڕێنی

لەسەر سەرینێکی قومەجاز سەری خەزاڵێ ڕابژێنێ...تاد))[٣٦]

هەروەها لە داستانی (بارام و گوڵئەندام)دا ئەو کاتەی کە بارام تەختی پاشایی بەجێ دێڵێ و بەتەنیا و لەگەڵ دەروێشی سەرهەڵدەگرێ بۆ وڵاتی غەریبی، هەرچەندە ئەو هەڵبژاردەیە زۆر گرانە، کە واز لە دەسەڵات و باوك و دایك و ئەو ناز و نیعمەتە بێنێت، ناخۆشتریش ئەوەیە ، کە بەرەو وڵاتێکی غەریبی دەڕوات و نازانێ کە ئەو کەسەی بەدوای دەکەوێت هەڵوێستی چۆنە و دڵی ئەو چی تیایە بەرامبەر بە ئەو، بۆیە دەکەوێتە جێژاوێکی دەروونی ناخۆشەوە، گێڕەرەوە لەسەرزاری ئەوەوە دەڵێت:

((عیلاجم ناکرێ ئەمن قەت بە قەت

بەجێم هێشتووە تەختی زومەڕڕەد

ئەمن پادشاهم جەرگم بووە لەت لەت

لەسوێی دوو چاوت، خاڵی هەنییەکەت

جەرگ و هەناوت پاك کردووم لەت لەت...تاد))[٣٧]

هەروەها لە شوێنێکی تر لەسەرزاری ئەو شازادەیەی کە لەپێناوی خۆشەویستی کەنیزەکەی گوڵەندام لە بەرگی دەروێشیدا سەری هەڵگرتووە، گێڕەرەوە بەمشێوەیە باری دەروونی ئەو شازادەیەمان لەسەرزاری خۆی بۆ دەگێڕێتەوە، کە دەڵێت:

---

[٣٥] س. پ، ل٢٦.

[٣٦] گەنجینەی بەیتی کوردی، کۆکردنەوەی. قادر فەتاحی قازی، ل٢٤٠.

[٣٧] س. پ، ل٥٥٩.

((تیری ئەبەدیان لە جەرگم داوە

دایم دەروونم خوێن و زووخاوە

دەروێش نیم، تەختم لێ بەجێ ماوە

تیری ئبرۆیە و لە جەرگ دراوە

مردن خۆشترە نەك ئەو ژیانە

ئەو پیادەڕۆی و عەزیەت کێشانە

لە جەرگ و دڵم خەدەنگ کێشانە...))[38]

جەرگ سوتان و مردنی ئازیزان یەکجار کارێکی ناخۆش و دژوارە و دەروونی هەموو کەسێك دەکاتە کورەی ئاگر، کاتێ دووچاری ئەو کارەساتە دەبنەوە، ئەی ئەگەر کارەساتەکە لە مردنی یەکێك زیاتر بێت، ئەوجا وەرە ئەگەر کەسەکانیش کوڕ و منداڵی کەسەکە بن، ئەو کارەساتە بەسەر پاڵەوانی داستانی(سەیدەوان)دا هاتووە، کە هەر سێ کوڕەکەی بەهۆی هەڵە و سەرسەختی و لووتبەرزی خۆیەوە بووە، جا دەبێ ئەو پاڵەوانە هەڵوێستی چۆن بێت و دڵ و دەروونی چۆن وەکو کورەی ئاسنگەران جۆش بسەنێ بۆ خۆشەویستەکانی، ٠عەبدولعەزیزە کوێر)، کە سەرۆك هۆزێکە پێی عەیب و نەنگییە کە بۆ دوو کوڕەکەی لەبەرچاوی دەست و پێوەندەکانی بگریێت، بۆیە بە بیانووی ڕاو ڕوودەکاتە شاخ، بۆ ئەوەی کوڵی دڵی خۆی بە ئارەزووی خۆی بڕێژێ، بەڵام لەوێ بەدەستی خۆی کوڕی سێیەمیشی (سەیدەوان) دەکوژێت، ئەوسا، هیچی تر بەرگەناگرێت و وەك بورکان ناخی دەتەقێتەوە و دەست دەکات بەشین و ڕۆ ڕۆ و هات و هاوار و گریان.

((گەلی دە دۆستان و گەلی دە داسنیان

ئەوە ئەمن چەپۆکێکم بەسەری خۆمدا دەدا،

سەرم لێ دەشێوا، دەستم ڕەق دەبوون،

ڕووناکییە لە چاوانم دەهاتە کزی !

بەو بەهارەی، سەهۆڵبەندان لە عەبدولعەزیزی پەیدا دەبوو،

قرچە قرچم لەنێو زگی دەهات و

بۆنسۆش لە جەرگی و دڵم دەتەزی !

مەلکەوانم ڕۆ ، نێچیرەوانم ڕۆ، سەیدەوانم ڕۆ !

بەسەری بابی خۆیان دەکردەوە خۆڵی لەوی دە هەرامە بەکۆ...تاد))[39]، بەم شێوەیە پاڵەوانی نێو داستانەکان بەشێوەیەکی بەهێز و پتەو لە هەموولایەنەکان و ڕەهەندەکانەوە بنیاتنراون، بۆ ئەوەی ببنە مایەی بنیاتێکی بەهێزی داستانەکە، چونکە پاڵەوان گرنگترین توخمی داستانە.

---

[38] گەنجینەی بەیتی کوردی، کۆکردنەوەی. قادر فەتاحی قازی، ل٥٥٦، ٥٥٧.

[39] جوانستان، کۆکردنەوەی، زیاد موحەمەد ئەمین، ل١٧٧، ١٧٨.

تەوەری دووەم: ڕووداو

ڕووداو لە داستاندا زۆر گرنگە و هەموو مەبەستەکە لە داستاندا خستنەڕوو و باسکردنی ڕووداوە، پاڵەوان، کە بە ڕەگەزێکی گرنگ لەنێو داستاندا دادەنرێت، بەڵام دیسان دەخرێتە خزمەت پیشاندانی ڕووداوە گەورە و مەزنە مەبەستدارەکە، چونکە هەروەك(حەسەن بەحراوی) دەڵێت: ((چ کەسایەتی ژ دەرڤەی رویدانێ نین، هەروەکی چ ڕویدان ببێ کەسایەتیێ رۆلێ خۆ ناگێڕن))[٤٠]، لێرەدا دەستلەملانێی هەردوو ڕەگەزەکەمان بۆ بەدیاردەکەوێت، کە هیچیان بەبێ ئەوی تر ناتوانن کارەکانی خۆیان بکەن، داستان لە ڕووداوێکی سەرەکی گەورە و مەزن پێکدێت، پاڵەوانی سەرەکی هەڵدەستێت بە ئەنجامدانی ڕووداوەکە بە هاوکاری کەسێتییە ناوەندی و لاوەکییە بەشدارەکانی تر، ئەو ڕووداوە سەرەکی و بنەڕەتییەش کەوا ڕووداوی گەورە و بچووکی تری لێدەکەوێتەوە، کە ئەوانیش لە خزمەتی ڕووداوە سەرەکییەکەدان، بۆ ئەوەی پاڵەوانی سەرەکی زیاتر توندوتۆڵتر بە ڕووداوە سەرەکییەکە ببەستنەوە [٤١]. لە هەمان کاتدا هەموو کەسێتییەکان لە خزمەتی ڕووداوی سەرەکیدان، هەروەها ئەمانەش لە ڕێگای بەیەکداچوون و بەرەنگار بوونەوەی کەسێتییەکان لەناوخۆیان و لەگەڵ دژەکانیان ڕووداوەکان بەرەو پێشەوە دەبەن بە هاوکاری پاڵەوانی سەرەکی، بۆ ئەوەی بابەتێکی بەرز بێتە کایەوە. داستانە فۆلکلۆرییەکان هەرچەندە بۆ خۆیان حیکایەتێکی درێژن و ڕووداوەکانیان لە حیکایەتە فۆلکلۆرییەکان درێژتر و پڕ ڕووداو تر و بەرفراوانترن، بەڵام لە بوونی حیکایەتخواندا (گێڕەرەوە) هەردووکیان هاوبەشن، هەردووکیشیان پێویستییان بە گوێگر و وەرگر هەیە، کە لەگەڵ حیکایەتخوانەکە بەشدارن و گێڕانەوەکە بە ئامادەبوونی هەردوولا تەواو دەبێت، بەڵام لێرەشدا جیاوازییان هەیە، ئەویش سروشتی گێڕانەوە و ئەداکردنە، چونکە حیکایەتخوان لە داستاندا پشت بە هێز و توانای دەقەکە نابەستێ، ئەوەندەی پشت بەهێز و توانا و ئەداکردن و نواندنی خۆی دەبەستێت، کە ئەو توانایە دەبێتە تەواوکەری دەقەکە، چونکە بەبێ بوونی ئەو جۆرە توانایە پرۆسەی گێڕانەوە و ناوەرۆکی دەقەکە کەم و کورتی تێدەکەوێت، کە پڕیەتی لە هەڵوێستی خۆش و چێژبەخش و جوڵەی دووبارە و سەرنج ڕاکێش و ڕووداوی لەناکاو و لەخۆوە، زۆرجار ڕێڕەوی ڕووداوە سەرەکییەکە دەوەستێت، کە پاشماوەیەك چالاکییەکە تەواو بوو دووبارە دەچنەوە سەر ڕووداوەکانی داستانەکە و دەست پێدەکەنەوە [٤٢]. گێڕانەوە بە چەند جۆرە تەکنیکێك دەگێڕدرێتەوە، یەکێگ لەوانە بنیاتنی گێڕانەوەی بازنەییە، کە لەناوەڕاستی ڕووداوەکاندا دەستپێدەکات، هەندێ ڕووداو ڕوویانداوە پێش دەستپێکردن، بۆیە گێڕەرەوە دەچێت بۆ داهاتوو پاشان دەگەڕێتەوە بۆ ئێستا و رابردوو، بەمشێوەیە لەنێوان کاتە جیاوازەکاندا هاتوچۆ دەکات، بەڵام لەبەرئەوەی ڕووداوەکانی داستان هەموویان ڕوویانداوە و کەسێك دێت دەیانگێڕێتەوە، بۆیە بنیاتی گێڕانەوەکە بە شێوەیەکی ڕیزبەندی ڕوودانی ڕووداوەکان دەبێت، کە پێی دەگوترێت بنیاتی شوێنکەوتە، کە بەپێی کاتی ڕوودانی ڕووداوەکە یەك بەدوای یەکدا دێن، ئەمجۆرەی بنیاتی گێڕانەوەش لە هەموو جۆرەکانی تر کۆنترە، کەواتە بنیاتی شوێنکەوتە((یەکێکە لەو بنیاتانەی مێژووی بەکارهێنانی هاوکاتی مێژووی سەرهەڵدانی دەقە گێڕانەوە بەندەکانە هەر لە چیرۆك و حەکایەتە میللییەکانەوە هەتا ئەفسانە و داستانەکان))[٤٣]، ڕووداوی

---

[٤٠] ئاڤا کرنا رویدانێ د رۆمانا(داویا شەرڤانەکی و سۆتنگەهـ)دا، نیهایەت محەمەد ساڵح عێزەددین، ل٥١.

[٤١] شناخت داستان، جمال میر صادقی، ص٦٦.

[٤٢] الموتیف في الادب الشعبي والفردي، د.سلێمان العطار، ص٥٥.

[٤٣] بنیاتی ڕووداو لە ڕۆمانی کوردیدا، میران جەلال محەمەد، چا. ڕەنج، سلێمانی، ٢٠٠٩،ل٦٦.

هەموو داستانەکان بریتین لەو ڕووداوانەی کە لە کاتێکی دووری سەردەم ڕوویانداوە و بوونەتە بەشێك لە مێژوو و کەلەپووری ئەو نەتەوەیە, بۆیە داستانەکان دەبنە جێگای شانازی نەتەوەکانی خاوەن ئەو داستانە، گێڕەرەوەکان بە شانازییەوە بۆ خەڵکی دەگێڕنەوە، کەواتە((داستان ڕووداوێکی ڕابردووی نەتەوەییەو مۆرکێکی کەلەپووری تایبەتمەندی بەسەرابڕاوە، وەکو ناسنامەیەکی ئەم نەتەوەیە حیساب دەکرێت، کە باس لە پاڵەوانییەتی تاکێکی ئەم کۆمەڵگەیە دەکات، یان کێشە و گرفتێکی باوی ئەو سەردەمەی خۆی بووە، باسی لێوە دەکات))[٤٤] .

گوێگر هەر لەسەرەتای دەستپێکردنی داستانی(قەڵای دمدم)دا، هەست بە کارەسات و ڕووداوێکی گەورە دەکات، هەست دەکات کە ڕۆژێکی ڕەش بەڕێوەیە و شەڕێکی گەورە و زۆردارانە ملی نەتەوەکەی دەگرێت، چونکە هەر لە دێڕی یەکەم لەگەڵ هاتنە قسەدا گێڕەرەوە دەڵێت:

((دڵم ڕاناوەستی لەبەر ئەوێ غەمی لەبەر ئەوێ ژانێ
بانگێکم وەبەر خوڵای، ئەوی دیکەم بەر پێغەمبەری ئاخر زەمانی
بانگی دیم وەبەر چاکی گەرمێنێ و لە کوێستانی))[٤٥]

بەمشێوەیە بەردەوام دەبێت لەسەر بەهاناوەهاتنی هەرچی چاك و پیرو کەسایەتی ناسراوە، پاشان دێتەسەر باسی کردنی پاڵەوان، بۆ ئەوەی بەو پەڕی گیانفیداییەوە بەرگری لەخاك و نەتەوەکەیان بکەن، هەروەها گەورەیی ڕووداوەکە لەوەدا دەردەکەوێت، کە لایەنی دژ و دوژمنکار و هێرشکەر ئیمپراتۆریەتێکی گەورە و زەبەلاحی وەکو ئیمپراتۆریەتی سەفەوییە، کە یەکێکە لە زلهێزەکانی سەردەمی خۆی و، خاوەنی سوپایەکی بێشومار و چەکێکی زۆر پێشکەوتوو بووە بە بەراورد بە سوپا و چەکی کوردەکان، لە هەمان کاتدا بڕیار و تەگبیر و هەڕەشە و گوڕەشەکان لە کەسی یەکەمی ئەو دەسەڵاتە کە(شاعەباس) بووە، دەرچووە و دەڵێت:

((شا عەباس دەڵێ: حەسەن خانە !
بڵا بکەین تەگبیر و ڕایانە ،
بەسەرمان داهات زستانە ،
زستان چوو و ڕابرد هاوینە ،
ڕابە بە دڵ و یەقینە،
زووکە شوغلم بۆ پێك بینە ،
دمدم لە بۆ بستینە.
ئەو ساڵ حەوت ساڵە لەمن یاغینە...))[٤٦]، وەك دەبینین قسەکانی (شا عەباس) هەمووی فەرمانکردنە بەسەر سەرکردەکان، لەو کورتە وتەیەدا چەندان فەرمانی تێدایە، وەکو(ڕابە، زووکە ، پێك بینە، بسینە)، هەر بۆیەش چاوەڕێی کارەساتە گەورەکە دەکرێت، کە بە یەکداچوونی ئەو دوو سوپایەیە. ڕووداوە سەرەکییەکە بریتییە لە شەڕی نێوان سوپای شا عەباس و جەنگاوەرانی خانی لەپ زێڕین، مەبەستی لایەنی یەکەم داگیرکردن و وێرانکردنی قەڵای دمدم و کوشت و بڕی جەنگاوەر و خەڵکەکەیە، بەڵام ئامانجی لایەنی دووەم بەرگری کردنە

[٤٤] ڕوونکردنەوەیەک بۆ داستانەکەی(سەری چەتۆیە و بنەوەی لاس)، فەرهاد گۆمەشینی، ل٥٦، ٥٧.
[٤٥] توحفەی موزەفەرییە، کۆکردنەوەی، ئۆسکار مان، و. هێمن موکریانی، ل١٢٨.
[٤٦] توحفەی موزەفەرییە، کۆکردنەوەی، ئۆسکار مان، و. هێمن موکریانی، ل١٢٩.

لە زێد و نیشتیمان و کەس و کارەکانیان لەناو قەڵادا، چەند ڕووداوێکی لاوەکیش لەخۆ دەگریت، کە هەموویان لە دەوری ڕووداوە سەرەکییەکە دەسوڕێنەوە وەکو چوونی خدری بریندار بۆ لای سوڵتانی عوسمانی و کۆبوونەوەی گەورەپیاوانی عوسمانی و ناکۆکییان لەسەر یارمەتیدان و نەدانی خانی لەپ زێڕین، پاش ئەوەی ئاو لە قەڵا دەبڕدرێت باسی هەندێ ڕووداو دەکرێت کە لەنێو خەڵکەکە ڕوویانداوە بەو هۆیەوە، خیانەتکردنی هەندێ سەرکردەی سوپاو باوەڕپێکراوانی خانی، هاتنی سوپای عوسمانی و شەڕکردنی لەگەڵ سوپای شا عەباس و شکاندنیان...تاد، هەروەها ڕووداوەکان بەشێوەیەکی زنجیرەیی و بەدوای یەکدا دەگێڕدرێنەوە بەپێی زەمەنی ڕوودانیان، بۆ نموونە، سەرەتا باس لە دروست کردنی قەڵا دەکات، پاشان دوزمانی قزلباشییەکان لەنێوان شا و خانیدا، پاشان پەرچەکرداری دەست و دایەرەی شاعەباس بەرامبەر کارەکەی خانی و بانگکردنی بۆ ئەوەی کارەکەی ڕابگرێ، خانی لەوێ بەڵێنی پێدەدات، بەڵام کە دەچێتەوە دەستدەکاتەوە بەکارەکەی، یاخود هەر لە بنەڕەتەوە کارەکەی ڕانەگرتووە، پاشان خۆئامادەکردنی هەردوولا بۆ شەڕ و بەڕێکەوتنی سوپای سەفەوی بەرەو قەڵا و دوایە بەریەك کەوتن و بەیەکداچوونی هەر دوولا و ڕوودانی شەڕ لەنێوانیاندا و داگیرکردن و وێرانکردنی قەڵا لەلایەن سەفەوییەکانەوە...تاد.

ڕووداوی سەرەکی داستانی(سەیدەوان) باس لە ئەنجامی لەخۆبایی بوون و شانازیکردنە بە دەسەڵات و حیساب نەکردنە بۆ هیچ ڕایەکی بەرامبەر، یاخود بەرەنگار بوونەوەی قەدەر و چارەنووس، کە مرۆڤ بیەوێت ڕوو بە ڕووی ئەو قەدەرە بوەستێتەوە کە لەچارەی نووسراوە، دیارە کە ئەمەش ئاکامی باشی لێناکەوێتەوە، لەوانەیە بەرەو خراب تریش بڕوات، ئەوەیە سەرەتا(عەبدولعەزیز) خەون دەبینێ و خەونەکەی بۆ کەسانی شارەزا دەگێڕێتەوە ، ئەوانیش پێی دەڵێن کە خەونەکەی باش نییە، بەڵام (عەبدولعەزیز) بۆ بەرپەرچدانەوەی ئەوان دەڵێ، دەبێ خانەوادەکەی و هۆزەکەشی دڵخۆش بکات، بۆیە بڕیار دەدات، کە بە یەکجار و یەك ڕۆژ ژن بۆ هەر سێ کوڕەکەی بهێنێت، هەرچەندی ئامۆژگاری دەکەن، کە ئەمە کارێکی باش نییە و نیشانەی غرووری و لەخۆبایی بوونە، بەڵام ئەو گوێیان پێنادات و خۆشی و شادی ڕادەگەیەنێت، بەڵام لە شەوی پەردە، کوڕی گەورە و ناوەنجی پەردەگیر دەبن و لە شەرمان دڵیان دەوەستێ و دەمرن، ئەویش بۆ ئەوەی خۆشی و شادی کوڕی سێیەمی تێکنەچێ، دەچێت بۆ شاخ بە بیانووی ڕاوکردن، لەولاشەوە کوڕە بچووکەکەی (سەیدەوان)، بەهەمان مەبەست ڕوو لە شاخ دەکات و دەچێتە ڕاو، جا (عەبدولعەزیز) کوڕەکەی لەبەرچاو دەبێت بە کوورە کێوی و تەقەی لێدەکات و دەیکوژێت، دوای ئەوە بڕیار دەدات هۆز و ناوچەکەی بەجێبهێڵێت و بڕوات، هەروەها دینەکەشی دەگۆڕێت و دەبێتە موسڵمان و تا مردن لە مەکەی پیرۆز دەمێنێتەوە، بەمشێوەیەی باسکرا، ڕووداوەکان بە زنجیرەیی گێڕدراونەتەوە و بەپێی زەمەنی ڕوودانیان بەدوای یەکدا هاتوون.

((ئەورۆ سەری من دەئێشێ

دڵی عەبدولعەزیزەکەی ماڵوێران دەکاتەوە بێنە بێنێ.

ئەمن ئەو شۆ خەونێکم دیوە، لەمن وابوو

ئاخیری بەهارێیە و دەگەڕام لە تیلەگی دەکوێستانان ،

قەت وەگیرم نەدەکەوت قولەمێك گیایە بەشێ باقەبێنێ

توخوداکەی ئەو کەسانەی ئەگەر خودا شوناسن ،

وەرن " تەعبیرێ ئەو خەونەی بۆ من لێك بدەنەوە

ئەمن زۆر دەترسام ئەگەر خوداوەندی میری مەزن، پاشایە کەرەمێ ،
موسیبەتێکی گەورەم بەسەر بێنی...تاد))[٤٧]

ئەمجۆرە کێشە و بەرەنگار بوونەوەی قەدەر و چارەنووس لەنێو ئەدەبی جیهانیش بەدیار دەکەوێت، بۆ نموونە لە بەسەرهاتی (ئۆدیب)دا، هەمان شت هەیە، کە باوکی (ئۆدیب)، لەلایەن ساحیر و فالگرەوەکان ئاگادار دەکرێتەوە، کە کوڕێکی دەبێت و بەدەستی ئەو کوڕەی دەکوژرێت، هەروەها ئەو کوڕەی ژنەکەی واتە دایکی خۆی مارەدەکات، (پاشا) زۆر دەترسێت لەو چارەنووسەی، هەر بۆیە، بۆ ئەوەی بەرەنگاری ئەو قەدەر و چارەنووسە ببێتەوە و نەهێڵی شتەکە وەڕاست بگەڕێت، کاتێ کوڕەکەیان لەدایك دەبێت، دەیداتە دەستی خزمەتکارێك و فەرمانی پێدەکات کە لەناوی ببات و فڕێی بدات، کەچی خزمەتکارەکەی دڵی نایەت بیکوژێ و لە چۆڵەوانییەك دایدەنێ و جێیدێڵێت، یەکێك هەڵی دەگرێتەوە و دەیداتە پاشای ناوچەیەکی تر کە منداڵیان نییە و زۆر پێی دڵخۆش دەبن و دەیکەنە کوڕی خۆیان، لەوێ گەورە دەبێت، کاتێ گەورە دەبێت و پێدەگات، فالگرەوەکان ئەوجارە بەو ڕادەگەیەنن کە لە چارەی نووسراوە کە باوکی خۆی دەکوژێت و دایکی خۆی مارەدەکات، ئەویش وادەزانێ ئەوانەی ئێستا لایانە دایك و باوکی ڕاستەقینەینی، بۆیە سەرهەڵدەگرێت و دەڕوات بۆ ئەوەی بەرەنگاری ئەو چارەنووسەی بێتەوە، لەجێگایەك لەگەڵ کەسێك تێك دەگیرێت و بەشەڕدێن و دەی کوژێت، ئەویش پاشای باوکی ڕاستەقینەیەتی، وەك نەریتێکی ناوچەکە ئەوەی پاشا دەکوژێت دەچێتە جێگای پاشا و ژنەکەشی مارەدەکات، (ئۆدیب) دەبێتە پاشا و دایکی خۆی واتە ژنی پاشای کوژراویش مارە دەکات، دوای ئەوەی کە دوومنداڵیان دەبێت، وڵاتەکە بەرەو نەهامەتی و نەخۆشی و کارەسات دەچێت، فالگرەوەکان پێی دەڵێن کە یەکێك لەو وڵاتە گوناه و تاوانێکی گەورەی کردووە بۆیە وڵات دووچاری ئەو نەهامەتییە هاتووە، لە کۆتاییدا ڕاستی ڕووداوەکە دەردەکەوێت، بۆیە ئۆدیب هەردووچاوی خۆی هەڵدەکۆڵێت و سەری خۆی هەڵدەگرێت و ژنەکەشی واتە دایکی خۆی دەکوژێت. ئەو لەیەکچوونەش لە ملنەدانی هەر دوو پاشاکەیە بۆ ئەو قەدەرەی کە پێشبینی کراوە کە روویان تێبکات، بۆیە بەرەنگاری چارەنووسیان دەبنەوە، بەڵام لە هەردوو حاڵەتەکەدا کارەکان خرب تر دەبن و کارەساتی گەورەتر و شتی ناخۆشتری بەدوادادێت، ئەمەش بۆ عینادی و نەسەلمێنی ئەو دوو لایەنە بەدیاردەخات، ئەگەر باوکی ئۆدیب سەرەتا رازی بوایە بە قەدەرەکە، نە کورەکەی دەربەدەر دەبوو لەدەست ئەویش دەچوو، نە ژنەکەشی خۆی دەکوشت و کوڕەکەشی سەرگەردن دەبوو، ڕووداوەکان جۆرێکی تردەبوون، لە(سەیدەوان)یشدا، ئەگەر (عەبدولعەزیز) بەقسەی زانایانی کردبا ئەو هەموو کارەساتی وەکو دەربەدەری و جێهێشتنی عێڵەکەی و گۆڕێنی بیر و باوەکە بەدوادانەدەهات.

تەوەری سێیەم: شوێن

شوێن یەکێکە لەو ڕەگەزانەی کە هەموو کارێکی ئەدەبی کەم و زۆر پشتی پێدەبەستێ، هەر کارێکی ئەدەبی کە باس لە ژیان و سەربردەی مرۆڤ و زیندەوەری تر بکات، ناتوانی پشت لە شوێن بکات، چونکەهەموو شتێکی زیندوو لە ژینگەیەکی تایبەتی خۆی دەژییەت و چالاکییەکانی ئەنجام دەدات، بەبێ بوونی شوێن ئەو کارە لەواقیع دوور دەکەوێتەوە و بەهیچ شێوەیەك ناتوانێ پێگەی خۆی لەنێو دڵ و دەروونی کۆمەڵدا بکاتەوە، هەر

[٤٧] جوانستان، کۆکردنەوەی، زیاد موحەمەد ئەمین، ل١٧٥، ١٧٦.

بۆیە((شوێن لە بەرهەمە ئەدەبییەکاندا ئەو گۆڕەپان و مەیدانەیە سەرجەم کێشە و ململانێکانی نێوان کارەکتەرەکانی تێدابەرپا دەبێت، بۆیە شوێن لەو بەرهەمە ئەدەبییانەی کە وەك بنیاتێك تیایاندا بەکار دەهێنرێ، هەڵگری بەهای جوانیە))[48]، سەرەڕای ئەوەی کە شوێن کۆکەرەوەی هەموو ڕەگەزەکانی تری کاری ئەدەبییە و دەبێتە مایەی جوانی ئەو کارە ئەدەبییە، چونکە جوانترین و بە بەهاترین شت لای مرۆڤ سروشت و دیمەنە جوانەکانی شوێنە سروشتییەکانە، ئەگەر بەجوانی و لەکات و شوێنی خۆی لەناو کاری ئەدەبی بەکاربێت، دەبێتە مایەی ڕازاندنەوەی ئەو کارە، دیارە ئەم ئەرکەی شوێن زۆر کۆنە و لەلایەن دێرینەکانەوە بەکار هاتووە، بەڵام شوێن زۆر ئەرکی گەورە و گرنگتری دەکەوێتە ئەستۆ، چونکە((دەبێتە بەشێك لە بنیاتی چیرۆك و کاریگەری لەسەر رووداو و کارەکتەرەکان و هەروەها لە دروستکردنی کێشە و ململانێکاندا دەورێکی سەرەکی دەبینێت))[49]، لێرەدا شوێن دەبێتە بنیاتی دەقە ئەدەبییەکان، دەتوانرێ وەکو توخمێکی هونەری بەکار بهێنرێت، بۆ ئەوەی بنیاتی کارەکەی بەشێوەیەکی پتەو ڕۆبنرێت و باڵەخانە مەزنەکەی دەقی بەشێوەیەکی توند و تۆڵ لەسەر دروستبکرێت، بەکارهێنان و دەرکەوتنی شوێن لەنێو دەقە ئەدەبییەکان بەپێی سروشتی ئەو کارە دەگۆڕێت، بۆ نموونە لە شانۆدا شوین زۆر بەرتەسکە و ناتوانرێ لە جێگەیەکی دیاریکراو زیاتر پیشانبدرێت، لە چیرۆك ڕێژەکە زیاتر دەبێت و لە رۆماندا لەویش زیاتر دەبێت، بوار هەیە کە نووسەر چەندین شوێنی واقیعی و خەیالی بخاتە ڕوو، بەڵام مەیدان و گۆڕەپانی ڕووداوەکانی نێو داستانەکان گەلێك فراوان و بەربڵاوە، ئەرز و ئاسمان و ژێر ئەرز و فراوانتریش لەوان پێکدێنێ[50]. کەواتە شوێن لەنێو بەرهەمی داستاندا پانتاییەکی یەکجار گەورە و بەرفراوانی هەیە، تەنانەت ڕەنگە بەقەد گەورەیی جیهان بێت، لەوانەشە لەویش تێپەڕێنێت و گەورەتریش بێت، بۆ نموونە، داستانی(ئۆدیب) سەرانسەری پانتایی دەریای سپی ناوەڕاست دەگرێتەوە، کە ئەو سەردەم پێیان وابووە هەموو جیهانە، هەروەها پانتایی داستانی(بەهەشتی ونبوو)ی (ڤرجیل)، هەموو جیهانە، چونکە ڕووداوەکان لە بەهەشت، دۆزەخ و جیهانی نێوانیاندا ڕوودەدەن[51] .

شوێن لە داستانە فۆلکلۆرییە کوردییەکانیشدا پێگەیەکی گرنگی هەیە، بەشێوەیەکی بەرفراوان لەنێو ئەو داستانانەدا بەکار هاتووە، بۆ نموونە، لە داستانی (قەڵای دمدم)دا، شوێن زۆر گرنگە، چونکە ڕووداوی سەرەکی داستانەکە لەپێناوی شوێن و لەسەر شوێنە، واتە ململانێیەکە لەسەر شوێنە، هەر وەکو لە قسەی (شاعەباس)دا بەدیار دەکەوێت و دەڵێت:

((زووکە شوغلم بۆ پێك بینە ،

دمدم لەبۆ بستینە)) هەروەها هەر لەو مەجلیسەدا شاعەباس بە حەسەن خان دەڵێ

((هەستە لە پێشم ڕابەزە

لە هیمدادت دەیەم ئەزە

دمدم لە زگی بە غەرەزە...تاد))[52]، کەواتە هەموو تووڕە بوون و غەزەبی شاعەباس لەسەر ئەوەیە کە خانی و هاوڕێکانی شوێنێکیان بۆ خۆیان دیاریکردووە و تیایدا دەسەڵاتی خۆماڵی خۆیان ڕاگەیاندووە، بۆیە شاعەباس

---

[48] بنیاتی توخمەکانی گێڕانەوە لە چیرۆکەکانی(شێرزاد حەسەن)دا، معتصم احمد حمدامین، ل٧٠.

[49] بنیاتی توخمەکانی گێڕانەوە لە چیرۆکەکانی(شێرزاد حەسەن)دا، معتصم احمد حمدامین، ل٧٠، ٧١.

[50] شناخت داستان، جمال میر صادقی، ص٦٤.

[51] فرهنگ توصیفی اصطلاحات ادبی، ام.اچ.ایبرمز/ جفری گالت هرفم، ص١٢٤، ١٢٥.

[52] توحفەی موزەفەرییە، کۆکردنەوەی، ئۆسکار مان، و. هێمن موکریانی، ل١٢٩.

دەیەوێ ئەو شوێنە تێك و وێران بدات، چونکە بە وێرانکردنی شوێنەکە دەسەڵاتی دژەکانی نامێنێ، لە داستانەکەدا، زۆرترین جار ناوی شوێنەکان هاتووە، کە پشکی گەورە بەر ناوی (دمدم) دەکەوێت، دیارە دوای ناوی پاڵەوان و کەسەکان، کە پارێزەری شوێنەکەن.

هەروەها فراوانی شوێنی ڕووداوەکانی داستانی(قەڵای دمدم) یەکجار فراوانە، گێڕەرەوە باسی هەموو خاکی کوردستان، ناوچە بە ناوچە دەکات، هەر لە(دمدم) هەتا دەگاتە خاکی فارسەکان و شاری(ئیسفەهان)، هەروەها ناوچەکانی کوردستانی باشور و باکور هەتا دەگاتە پایتەختی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی شاری(ئەستەمبۆڵ)، ئەو هەموو ناوچانە لەنێو داستانەکە باسکراون مەیدانی ڕووداوی سەرەکی و لاوەکی نێو داستانەکەن.

((کافر داژۆن لە مەجێزە ،

مەلعوونە دێن ڕێز بە ڕێزە ،

مەنزڵێکیان دەشتی تەورێزە ،

دێ لرفە لرف بەیداغان ،

دێ دەنگی زرێ و قۆڵجاغان ،

مەنزل لە بناو لە مەراغان ،

قۆشەن دێ ڕێ بە ڕێیە،

دەڵێ: " خانی موکریی لە کوێیە؟ "

مەنزڵێکیان دەشتی خزێیە...))[٥٣]

شوێنی ڕوودانی ڕووداوەکانی داستانی(مەم و زین) یەکجار بەرفراوانە هەر لە وڵاتی(یەمەنێ) کە شوێنی نیشتەجێ بوونی (کاکەمەم)ە، هەتا شاری(جزیرێ) کە شوێنی نیشتەجێ بوونی(خاتوو زین)ە، هەمووی دەبێتە مەیدانی ڕووداوەکان، ئەو دوو شوێنە زۆر لە یەکتری دوورن، چونکە پاڵەوان بەماوەی (١٢) مانگ و (٢٤) ڕۆژ بەسواری ئەسپ ئەو ڕێگایەی بڕیوە، هەروەك گێڕەرەوە دەڵێ:

((ڕێی دوازدە مانگ و بیست و چوار ڕۆژان ئەمن هاتوومە ئێرەکانە

شاری یەمەنێم بەجێ هێشتووە، چەند شارێکی گەورە و گرانە...))[٥٤]

جگە لەو شوێنانە چەند شوێنێکی تر لەناو وڵاتی جزیرە و بۆتان باسدەکات، کە بۆ ڕاوکردن و کار و کاسبی خەڵکی بۆی دەچن، یان ئەو شوێنانەی کە (قەرەتاژدین) بۆی دەچێت، چونکە حەقی ئەرزانە و حەقی میر زەینەدین نادەن، دەچێ بۆ ئەوەی تەمبێیان بکات و بیان گێڕێتەوە ژێر دەسەڵاتی میر و حەقەکانیشیان لێ بسێنێت. ((میر گوتی:" کوڕینە ! ئەمە چ بکەین، وڵاتێکم هەیە ئیتاعەتیم ناکەن، خەرجیم نادەنێ" گوتیان "قوربان ! چ دەفەرمووی وادەکەین" میر گوتی:" مەسلەحەتە ئەنگۆ بچن، کاکە مەمی بۆمن بەجێ بێڵن"...))[٥٥] ، هەروەها باسی ناوی چەندین خانوو و کۆشك و تەلار دەکات، کە هەموویان شوێنن و ڕۆڵیان هەیە لە بنیاتنان و بەرەوپێش چوون و پەرەسەندن و گۆڕانکاری ڕووداوەکاندا.

[٥٣] توحفەی موزەفەرییە، کۆکردنەوەی، ئۆسکار مان، و. عەلی نانەوازادە، ل٦٦.

[٥٤] توحفەی موزەفەرییە، کۆکردنەوەی، ئۆسکار مان، و. هێمن موکریانی، ١٨٢.

[٥٥] س. پ، ل ٢١٢.

کاتێ گوێگر یان خوێنەر گوێبیستی شوێنی ڕوودان و کارەساتەکانی نێو داستانەکان دەبێت، بە جوانی بۆی دەردەکەوێت کە بنیاتی ڕووداوەکان وا لە شوێنەکان دەکات کە بەپێی گۆڕانی ڕووداوەکان ئەو شوێنانەش بگۆڕێن، واتە ئەو شوێنە لە شوێنێکی خۆش و دڵڕفێن دەگۆڕێت بۆ شوێنێکی ناخۆش و ناهۆگر، کاتێ ڕووداو بەرەو کارەسات و ناخۆشی دەڕوات، چونکە لەناو فۆلکلۆری کوردیدا پێشینان گوتویانە کە ئەو شوێنە خۆشە کە دڵ لێی خۆشە، واتە دڵی مرۆڤ تێیدا ئاسوودە و خۆش بێت، هەروەها ئەو شوێنەش ناخۆش ناهۆگرە کە دڵی مرۆڤ تیایدا تەنگە و هەست بە ناخۆشی و نارەحەتی دەکات، بەوپێیە شوێنی هۆگر((ئەو شوێنەیە کارەکتەر پێی هۆگرە و ئاشنایەتی لەگەڵ پەیدا کردووە، دوور لە دڵە ڕاوکێ و ترس و ناخۆشی هەست بە سۆز و ئارامی و گەرم و گوڕی ژیان دەکات و تیایدا دەژیت))[٥٦]، بە پێچەوانەی ئەوە، کاتێ کە پاڵەوان و کەسێتییەکانی نێو ڕووداوەکان هەست بە ترس و ناخۆشی و نائارامی دەکەن، هەرچەندە ئەو شوێنە لە پێشدا زۆر بەلایانەوە خۆش و دلگیر و هۆگر و ئارام بووە، بەڵام یەکسەر لەگەڵ گۆڕانی ڕووداوەکان ئەویش هەموو خەسڵەتەکانی پێشووی خۆی لە دەست دەدات و لە بەهەشتەوە دەگۆڕێت بۆ دۆزەخ، بۆ ئەو کەسانەی کە بارودۆخەکەیان گۆڕاوە، کەواتە شوێنی ناهۆگر((ئەو شوێنەیە کە کارەکتەر تیایدا هەست بە نائارامی و نامۆیی دەکات، هەروەها لەبەرامبەر ئەو شوێنەدا هەست بە ڕق و کینە و دوژمنایەتی دەکات))[٥٧]، ئەمەش بۆ خودی سروشتی مرۆڤ دەگەڕێتەوە، هەتا ئاژەڵ و پەلەوەرانیش بەمشێوەیەن، چونکە ئەگەر لەو شوێنە هەست بە ترس و هەڕەشە نەکات، ئەوا شوێنەکە بە لانەو ماڵی خۆی دەزانێت و تێیایدا دەمێنێتەوە و لە هەر شوێنێکی تر بێ بۆی دەگەڕێتەوە و لێی هەڵنایەت، بەڵام بەپێچەوانەوە، هەمیشە هەوڵدەدات لێی دوور بکەوێتەوە.

لە داستانەکانیشدا ئەو شوێنانە زۆر بەجوانی وێنا کراون، بۆ نموونە، لە داستانی(شیرین و فەرهاد)دا، شیرین لە کۆشك و سەرای خۆی، کە خۆشترین شوێنە و لە ژیاندا هەستی بە ناخۆشی و ناهۆگری ئەو کۆشك و شوێنەی خۆی نەکردووە، بەڵام کاتێ کە دڵدارەکەی لە شوێنێکی ترە، هەرچەندە ئەو شوێنە چۆڵەوانی و دوورەدەستە و هیچ هۆکارێکی خۆشگوزەرانی تێدانییە، کەچی لای ئەو دەبێتە شوینێکی خۆش و هۆگر، هەر بەشەو بەدزی سواری(شەودێز) دەبێت و دەچێتە ئەو شوێنە، کە کێوی (بێستوون)ە، گێڕەرەوە دەڵێت:

((سواری شەودێز بوو شیرینی ارمن

اوزنگی لێدا بە یادی کوکەن

شۆخی نازەنین بەبێ چەندو چون

بە غار گەیشتە کێوی بێستون...تاد))[٥٨]

هەر لەهەمان داستاندا کاتێ (فەرهاد) شوێن و ماڵ و حاڵی خۆی لێ دەبێت بە دۆزەخ، بەهۆی خۆشەویستی (شیرین)، کێوی بێستونی لێ دەبێتە کۆشك و سەرا و ماڵی هۆگری خۆی، چونکە دەبێتە مەرج و ئامرازی بەیەکگەیشتنی لەگەڵ یارەکەی، لێرەدا (فەرهاد) لەگەڵ کێوی بێستون دەکەوێتە قسە و گفتوگۆ و پێی دەڵێت:

((لە پاشان امجا بە سۆزی دەروون

خوا حافقی کرد لە کێوی بێستون

---

[٥٦] بنیاتی توخمەکانی گێڕانەوە لە چیرۆکەکانی(شێرزاد حەسەن)دا، معتصم احمد حمدامین، ل٧٥.

[٥٧] بنیاتی توخمەکانی گێڕانەوە لە چیرۆکەکانی(شێرزاد حەسەن)دا، معتصم احمد حمدامین، ل ٧٦.

[٥٨] شیرین و فەرهاد، ئەرکی چاپکردن، محمدامین عصری، ل٤٨.

گوتی بێستون هاودەمی غم خوار

من ئەچم بو لای شیرینی نازدار

وصیت ئەكەم بۆت ئەی كێوی ازاد

لەبیرت نەچێ وصێتی فرهاد...تاد))[٥٩]

لە داستانی(مەم و زین)دا، ئەو ساتەی كە مەم ئاشقی زین دەبێت كۆشكی (بەلەك)ی لێ دەبێتە دۆزەخ و چاوی بە هیچ خۆشییەكی وڵات و شار و كۆشكەكەی هەڵنایەت و بە زیندانییان دەزانێت و دەیەوێت بڕوات بۆ ئەو شوێنەی كە مەعشوقەكەی لێیە و ئەوێی پێخۆشە، وەك بە دایكی دەڵێت:

((چ بكەم تیری پەیكانیان لە جەرگم داوە

خوێن دەكوڵێ و بۆ چاوم هێرشی هێناوە

قالبم لێرەیە و روحم لە جزیرێ حەفس كراوە.

بەوە كەم ئەگەر بێ مەكانە

پێم خۆشە دانیشم لەكن دای و بابانە

قالبم لێرەیە روحیان لە جزیرێ بردوومە حەفسخانە...))[٦٠]

لە داستانی(خەج و سیامەند)دا، هەر لەو ڕۆژەوەی كە سەرهەڵدەگرن و دەڕۆن بۆ چیای سیپانێ، ئەو شوێنە خۆش و دلگیر و هەواری كوێستانە، كە ڕازاوەتەوە بە گوڵ و گوڵزار و ئاو و كانی جۆگەلەی بەفراو، هەموو جوانییەكانی سروشت لەوێدا كۆبوونەتەوە، هەر لەوێ تاوڵ هەڵدەدەن و دەبنە بووك و زاوا، شوێنەكە بۆیان دەبێتە شوێنی مانگی هەنگوێنییان، بۆیە ئەو شوێنە زۆر هۆگر و دلگیرە بۆ ئەو دوو دڵدار و دڵخوازە، هەروەك (سیامەند) بە(خەجێ) دەڵێت:

((خەجێ سەری كێلێ سیپانێ مەوتەنی باب و باپیرانە

دەرۆیشتن و بۆ ڕۆژێ دەگەیشتنە سەر كێلی سیپانێ و

لێیان هەڵدەدایەوە خیوەتێكی ڕستە كەتانە))[٦١]

بەڵام كاتێ كە نەگبەتی و بەدبەختی ڕوویان تێدەكات، ئەو شوێنە خۆش و دلگیرەیان لێ دەبێتە دۆزەخ و چۆڵ و بیابانی عەرعەر و دێوەزمە، كۆتایی بە ژیانیان و بە هەموو خۆشییەكانیان دەهێنێت، خەجێ دەڵێت:

((سەری سیپانێ بە قوڕێگیراو لە من بەدار و گێژە ،

ئەمن بۆ تۆ هەڵدەدەمەوە خیوەتێكی كەسك و سۆری ڕستە درێژە ،

ئامۆزا، ئەوە بیست و چوار وەختە ، خودا دەیزانێ دەستم بە دەستنوێژە.

پاش ئامۆزا سیامەندی جەرگی خەجێ ، گەرمە برێژە...))[٦٢]، بەم شێوەیە گرنگی بە بنیاتی توخمی شوێن دراوە لەنێو داستانە فۆلكلۆرییە كوردییەكاندا، كە بەكارهێنانیان بەشێوەیەكی بەرفراوانە و خاوەنی بنیاتێكی بەهێزە، چونكە شوێن بە خۆڕا و بەبێ مەبەست بەكارنەهاتووە، بەڵوكو لەپێناو بنیاتی گشتی داستانەكە و پەرەدان بە

[٥٩] س. پ، ل٤٨.

[٦٠] سێ بەیتی فۆلكلۆریك، گرد و كۆ. قادر فتاحی قازی، ل٣٩.

[٦١] مامان برازا بزر كرد خاڵان خوارزا مەزن كرد، كۆكردنەوەی، زیاد موحەمەد ئەمین، ل١٧٩.

[٦٢] س . پ، ل١٨٥.

توخمەکانی تر بەکارهاتووە، بەجۆرێك کاریگەری لەسەر پتەوی توخمی پاڵەوان و رووداو هەیە، دەبێتە مایەی گۆڕانکاری و گەشەیاە هەروەها گۆڕانکاری لەوانیش دەبێتە گۆڕان لەبنیاتی شوێن، واتە بەشێوەیەکی دینامیکی ئاوێزانی یەکتر کراون، هەروەها بە بنیاتی جۆرەکانی شوێن دراوە، وەکو کراوە و داخراو و هۆگر و ناهۆگر.

تەوەری چوارەم: کات

کات و سەردەم توخمێکی سەرەکی و گرنگە لە کارە ئەدەبی و هونەرییەکاندا، بەڵام ناتوانین بەشێوەیەکی ڕەها ئەو گرنگییە بگشتێنین بەسەر هەموو جۆرەکانی ئەدەب بەشێوەیەکی یەکسان، بەڵکو بەشێوەیەکی ڕێژەیی دابەش بووە بەسەر جۆرەکانی ئەدەبدا، هەیانە سەرەکیی و بنەڕەتییە، هەشیانە بە ڕێژەیەکی ناوەندی و هەشیانە بەشێوەیەکی لاوەکی و کەم گرنگی بە کات دەدات، لەهەمان کاتدا جۆرەکانی کات لەنێو جۆرەکانی ئەدەبدا جیاوازییان هەیە، چونکە جۆری ئەدەبی هەیە زۆر جەخت لەسەر ئێستا و داهاتوو دەکات، هەشیانە لەسەر بنەمای ڕابردوو بنیاتنراوە، کە ئەمجۆرەیان، ئەفسانە و حەکایەتی فۆلکلۆری و داستانە فۆلکلۆرییەکان دەگرێتەوە، بەمشێوەیە کات لە داستاندا کاتێکی ڕابردووە و بەسەرچووە، لەو کاتە ڕابردووەدا کارەسات و ڕووداوی مەزن ڕوویانداوە و بوونەتە جێگای شانازی مرۆڤایەتی بەگشتی و ئەو نەتەوانەی خۆیان بە خاوەنی دەزانن بەتایبەتی، هەر لەو ڕوانگەیەوە ئەو ڕووداوانە زیادەڕۆییان تێدا کراوە و هەندێکیان پشت بە ئەفسانە دەبەستن و روخسارێکی ئەفسانەییان وەرگرتووە، دەتوانین بڵێین ئەفسانەی نیشتیمانی و نەتەوەیی لەگەڵ ڕابردوویەکی مەزن و شکۆدار بوونەتە بنیات و ڕەگەزی بنەڕەتی داستانەکان و بوونەتە مایەی گەشانەوە و پرشنگدار کردنیان، چونکە ئەفسانە و ڕابردووی شکۆدار، دوو بنیات و داواکاری پیرۆزن لە دووتوێی داستانەکاندا بەدیاردەکەون، شایانی باسە، کە ڕابردووی داستان بەشێوەیەکی تەواو دابڕاوە لە کاتی داهاتوو، بەشێوەیەك ناتوانین تێی پەڕێنین، لەو ڕابردووە شکۆدارەدا وێنەی ئەفسانەی نیشتیمانی و نەتەوەیی لێ وەردەگیرێت، ئەمەش ڕەگەزێکە کە بەتەنها تایبەتە بە داستان، دەتوانین بڵێین ئەگەر ڕابردوو بابەتی داستان بێت ئەوا ئەفسانە سەرچاوەکەیەتی. جیهانی ڕابردووی پڕ لە ئازایەتی و نیشتیمانپەروەری، لە ڕاستیدا بریتییە لە جیهانی پێشینان و باوك و باپیرانی ئەو نەتەوانەی کە شانازی بەو ئازایەتی و نیشتیمانپەروەرییە دەکەن، ئەم جیهانەش بەتەنها تایبەتە بە بابەتی داستانەکان، ڕابردوو ماددە و کەرەستەیەکی زیندووی نەتەوە و قارەمانێتییەکانیەتی.

داستانی شکۆدار و مەزن و پرشنگدار، بەهیچ شێوەیەك بەواتای قەسیدە (چامە)یەك ناگەیەنێ، کە تیایدا ڕابردوو چارەسەر بکرێت، بەڵکو بریتییە لە خستنەڕووی ئەو ڕووداوانەی کە لەو کاتەدا ڕوویانداوە و، لەو کاتەدا ڕێکخراون، بەپێچەوانەی ئەمە ڕۆمان بریتییە لە هەڵمژین و خستنە ڕووی ڕووداوەکانی ئێستا و سەردەمیانە، بەجۆرێك ببنە مەیدان و جێگای هەڵوەستە و مشتومڕ و لێدوان، لەمەشەوە گرنگی کاتی ئێستا لە ڕۆماندا و، کاتی ڕابردوو لە داستاندا بەدیاردەکەوێت، گرنگی ئێستا لە ڕۆماندا دەگەڕێتەوە بۆ پشتبەستن بە پێشبینیکردن، بەڵام ڕووداو لە داستاندا، چونکە لە چوارچێوەیەکی ڕەهای ڕابردوودا ڕوویداوە، کە نووسەر و گێڕەرەوە و خوێنەر و گوێگر لەو کات و سەردەمەدا نین، کە ڕووداوەکان تیایدا ڕوویانداوە، لە کاتێکدا لە ڕۆماندا

بڕیار لەسەر داهاتووی نووسەر و خوێنەریش بەشێوەیەكی یەكسان دەدات [٦٣]. دیارە هەموو داستانەكانیش بە یەك شێوە و قالب نین و جیاوازییان تێدا بەدی دەكرێت، لە ڕووی فۆرم و ناوەرۆك و هەندێ لایەنی هونەریی، لەبەرئەوەی داستانەكانیش بەپێی قۆناغەكان و كات و سەردەمی ڕوودانیان گۆڕانكارییان بەسەردا هاتووە، چونكە ((هەر قۆناغێك دابونەریتی تایبەتی خۆی هەیە، وەك چۆن لە قۆناغی فیودالیدا كولتووری فیودال زاڵە، هەروەاش لە قۆناغی سەرمایەداریدا، كولتووری بۆرژوا سەروەرە)) [٦٤].

تۆماركردن و گێڕانەوە و گرنگی پێدانی ئەو كارەسات و ڕووداوانەی كە لەمێژووی ڕابردوو ڕوویانداوە و هیچ بوونێكی سەردەمیانەی نییە، بێگومان مەبەستی خۆی هەیە، ئەویش زانین و تێگەیشتنە لە ڕابردووی نەتەوە و مرۆڤایەتی، بۆ ئەوەی دەرس و پەند لەو ڕووداو و كارەساتانە وەربگرین و لەسەریان بوەستین و بە لێكدانەوەی جیاواز شیانبكەینەوە، ئەگەر هات و بۆ كاری تری ئەدەبیش سوودیان لێوەرگیرا و كرانەتە بنەمای جۆرێكی نوێی ئەدەبی، ئەوا نووسەر دەتوانی بەپێی تێگەیشتن و تێڕوانینی خۆی كارێكی نوێی لێ بەرهەم بێنێ، مەرج نییە كە دووبارە كۆپی بەرهەمە كۆنەكە دووبارە بكاتەوە، كەواتە((هێنانی ڕابردوو، و باسكردنی لە ئێستادا بۆ ئەوە نییە ئەو رابردووە وەكو خۆی دووبارە بكاتەوە و هەمان دەلالەتی جارانی پێ بدات، بەڵكو بۆ ئەوەیە گوتارێكی نوێ بخاتە بەر دیدی خوێنەران و ئەوانیش بەشدار بن لە بەرهەمهێنان و دامەزراندنی واتای دیكە لە ڕێی قەناعەت و خوێندنەوەكانی خۆیانەوە))[٦٥].

ڕووداوی داستانە فۆلكلۆرییەكانی كوردیش هەموویان لەسەر بنەمایەكی رابردوو بنیاتنراون، ئەو رابردووە بەشێوەیەكی شكۆدار و مەزن خراوەتە ڕوو، چونكە ڕووداوەكان گەورە و شكۆدارن و جێگای هەڵوەستەكردنی مرۆڤە، جا ئەو ڕووداوانە، رووداوی نیشتیمانپەروەریی و فیداكاری بێت لەپێناوی گەلْ و نیشتیمان یان ڕووداوی سۆزداریی و خۆشەویستی نێوان دوو ڕەگەزی جیاواز بێت، كە ئەوانیش ڕووداوی قارەمانانەو هەڵوێستی جوامێرانەی ئازایەتی مرۆڤانەی تێدایە، كە هەموویان لەلایەن گێڕەرەوەكان بەشێوەی زارەكی گوازراوەتەوە، بۆ نموونە كاتی ڕوودانی ڕووداوی داستانی (قەڵای دمدم) دەگەڕێتەوە بۆ زیاتر لە(٤٠٠)ساڵ بەر لە ئێستا، بۆ نموونە گێڕەرەوە دەڵێت:

((وەدەركەوت لە ئیسفەهانێ.

لە قۆشەنێ ، لە توغیانێ

دار و بەرد هاتە هەژانێ،

تۆز گرتی بەری ئاسمانێ

بوە رۆژی ئاخر زەمانێ..))[٦٦]

باس لەوكاتە دەكات، كە شاعەباس لەشكرێكی گەورەی دژی خانی كۆكردۆتەوە لە پایەختی ئیمپراتۆریەتی سەفەوی كە(ئیسفەهان)بووە و لەوێوە لەشكرە گەورە و زەبەلاحەكە بۆ سەر قەڵا بەڕێكەوتووە، بەچاودێری خودی شاعەباس، دیارە ئەو لەشكرە ماوەیەكی بردووە هەتا گەیوەتە كوردستان و شوێنی قەڵای دمدم، بە چەند

---

[٦٣] نێت، العناصر المكونة للرواية والملحمة، د. حسين الباس حديد

[٦٤]قارەمان و ڕووداو لە چیرۆكی كوردیدا، حەمەسەعید حەسەن، گ. شین، ژ(١٠)، ٢٠٠٥، ل٨٤.

[٦٥] دەقئاوێزان لە رۆمانی(پێنجەمین كتێب)ی جەبار جەمال غەریب دا، د. نەجم خالد ئەڵوەنی، ل٤٦.

[٦٦] توحفەی موزەفەرییە، كۆكردنەوەی، ئۆسكار مان، و. عەلی نانەوازادە، ل٦٥.

قۆناغ و چەندین شار و ناوچەی بڕیوە هەتا لە کۆتاییدا گەیوەتە دامێنی فەلاّ و لەوێ لەشکرەکە هەڵیداوە و دامەزراوە بۆ شەڕکردن.

((ڕۆژێکی بەیانی بەردا،
لەشکری شای هات لەسەردا
دایپۆشیبوو دار و بەردە.
هات لەبن دمدمی وردا...))[٦٧]

هەروەها لە داستانی (مەم و زین)دا گێڕەرەوە کاتی ڕووداوەکان بۆ سەردەمێکی زۆر کۆن دەگەڕێنەوە و دەڵێت:

((بەقوەتی حەق کارسازی قەدیم پادشایەك بوو لە یەمەنێ، شەهنشاهێکی زۆر قورس بوو،
نێوی برایم پاشا بوو.
ڕۆژێکی ئەگەر چۆوە ماڵێ، بە ژنەکەی گوت: ئاوێنەم بۆ بێنە،
روخسەتی خۆم تەماشا دەکەم، زۆر لەمێژە خۆم نەدیوە...))[٦٨]

ئەوە دەبێتە سەرەتای بنیاتێکی بابەتی بۆ ڕووداوەکانی داهاتووی نێو داستانەکە، چونکە لەو سەرەتایە پاشا کوڕ و جێگرەوەی نییە یان هیچ منداڵێکی نییە، بۆیە لە خودا دەپاڕێتەوە کە کوڕێکی پێ ببەخشێت، بۆ ئەوەی ببێتە میرتگری تەختی پاشایەتییەکەی، خوا نزا و پاڕانەوەکانی گیرا دەکات و مرازی دێتەجێ، کوڕێکی پێ دەبەخشێ و کوڕ گەورە دەبێت، لە خەودا ئاشقی خوشکی پاشای جزیرێ بۆتان دەبێت و لەوێ ڕووداوەکان دەستپێدەکەن و بەرەو شاری جزیرێ دەکەوێتە ڕێ.

((وەزیرەکان بە دایکی مەم دەڵێن
لەخۆمان ئەخسیرێ
ئەتو تازەکە دەبێ کوڕی خۆت وەبیرێ
بورجی بەڵەك چۆڵ و ئەحەدەلقەندەهار بوو بە سەفەر ڕۆیی بۆ شاری چزیرێ..))[٦٩]

داستانی شێخی سەنعان داستانێکی کۆنە و باس لە گەورەیی و زانایی دەسەڵاتی شێخێك دەکات، کە سەرپەرشتی چەندین مرید و دەروێشی کردووە، وەك ڕیبەرێکی دینیی لە شاری بەغدا خەڵکی ڕێنوێنی کردووە بۆ سەر دینی پیرۆزی ئیسلام، بەڵام لەخەودا کچێکی گاور بەناوی(سەرتەم) دەبینێت و ئاشقی دەبێت، سەرەنجام بۆی لە دین وەردەگەڕێت و دەچێتە سەر دینی گاوران و حاشا لە هەموو پلە و پایە و هێز و دەسەڵاتێکی دەکات، بەرەو وڵاتی مەعشوقەکەی دەکەوێتە ڕێ. ئەو داستانە داستانێکی سۆفیانەیە و باس لە خۆشەویستییەکی خودایی و پاك و بێگەرد دەکات، هەردوو پاڵەوانەکە (شێخ و سەرتەم) ئاشقی یەکتر دەبن، پاشان هەردووکیان ئاشقی گەورەیی و دەسەڵاتی خودا دەبن و لەو پێناوەدا گیاندەسپێرن و هەردووکیان دێنەوە سەر دینی پیرۆزی ئیسلام.

((پەیدا بوو شێخە سەنعانی
لەگەڵ پێنج سەد موریدانی
ڕێی لە مەکەو لە بەغدا بوو

---

[٦٧] س. پ، ل٦٧.
[٦٨] سێ بەیتی فۆلکلۆریک، گرد و کۆ. قادر فتاحی قازی، ل٢٥.
[٦٩] توحفەی موزەفەرییە، کۆکردنەوەی، ئۆسکار مان، و. عەلی نانەوازادە، ل١٠٠.

لە دینێ خۆ بە ئاگا بوو...))[٧٠]، بەم چۆرە داستانەکانی فۆلکلۆری کوردی لەسەر بنەمای رابردوو بنیاتنراون، ئەو رابردووە پڕ لەشانازییە، کە لەنێویدا نەتەوەکە دەیەوێت ئەو کاتە رابردووە بەبیر نەوەکانی ئێستا بێنێتەوە بۆ ئەوەی بزانن کە نەتەوەکەیان لەرابردوودا بە چ شێوەیەك ژیانیان بەسەربردووە، کە مایەی شانازییە بۆ نەوەکانی ئێستا و داهاتووش.

ئەنجام

١. لەبەرئەوەی توخمی پاڵەوان گرنگترین و بەرچاوترین توخمی نێو داستانە فۆلکلۆرییەکانە، ئەو هەڵسوڕێنەری هەموو توخمەکانی تری نێو ئەو داستانانەیە، بۆیە بەشێوەیەکی سفت و سۆڵ پتەو بنیاتی ئەو توخمەیان ناوە، تا بتوانی هەڵسوڕاندنی ئەو ئەرکە قورسەی هەبێت و بتوانێت بەرگەی هەموو دژواری و ناهەمواریيەکان بگرێت.

٢. پاڵەوانی نێو داستانەکان خاوەنی هێز و توانایەکی جەستەیی بێوێنەن، بەشێوەیەك ئەو لایەنەی پاڵەوان بنیاتنراوە، کە بتوانۆ بکەوێتە ململانێ و کێشمەکێش لەگەڵ هەموو پاڵەوانە دژەکانی، کە لەنێو رووداوەکانی ئەو داستانانەدا بەرەو رووی دەبنەوە، لە کۆتایشدا بەسەریاندا سەربکەوێ.

٣. پاڵەوانەکان، لەرووی هەموو رەهەندەکانەوە گرنگی بە بنیاتنانیان دراوە و هیچ رەهەندێك فەرامۆش نەکراوە، بۆ ئەوەی نەبێتەمایەی کەم و کوڕی لە پێکهاتەی بنیاتی پاڵەوانەکە. بۆ نموونە رەهەندی دەرەکی و جەجستەیی ، کە خاوەنی لەش و لار و جوانی و رێك و پێکییەکی بێوێنەیە و دەبێتە مایەی تێڕامان و سەرنج راکێشانی دەوروبەرێ، لەروو رەهەندی دەروونی و رەهەندی کۆمەڵایەتی و رەهەندی نیشتیمانی و رەهەندی ئایدیۆلۆژیشەوە، خاوەنی بنیاتێکی بەهێز و شیوە و هەموو حیساباتێکی بۆ کراوە، بۆ ئەوەی نەبێتە کسێکی نامۆ بێبنەما، بەڵکو ببێتە کەسێکی واقیعی خاوەن ڕەگو ریشەی نەتەوەیی.

٤. رووداوەکانی نێو داستانە فۆلکلۆرییەکان هەموویان رووداوی گەورەی و کارەساتبار و جەرگبڕ و دڵتەزێنن، جارووداوەکان قارەمانێتی یان ئەڤین و دڵداری یان باسکردنە لە بڕواداری و سۆفیگەرێتی، ئەو ڕووداوانەش هەموویان ڕوویانداوە و کەسێك دێت دەیانگێڕێتەوە، بۆیە بنیاتی گێڕانەوەکە بە شێوەیەکی ڕیزبەندی ڕوودانی ڕووداوەکان دەبێت، کە پێی دەگوترێت بنیاتی شوێنکەوتە، کە بەپێی کاتی ڕوودانی ڕووداوەکە یەك بەدوای یەکدا دێن، ئەمجۆرەی بنیاتی گێڕانەوەش لە هەموو جۆرەکانی تر کۆنترە.

٥. شوێن و مەیدان و گۆڕەپانی ڕووداوەکانی نێو داستانەکانە، هەر بۆیەش بەکارهێنانی گەلێك فراوان و بەربڵاوە، ئەرز و ئاسمان و ژێر ئەرز و فراوانتریش لەوان پێکدێنێ. کەواتە پانتایی شوێن لە داستانە فۆلکلۆرییە کوردییەکاندا پێگەیەکی گرنگی هەیە، بەشێوەیەکی بەرفراوان لەنێو ئەو داستانانەدا بەکار هاتووە و خاوەنی بنیاتێکی پتەو بەهێزە، بەجۆرێك کاریگەری هەیە لەسەر توخمەکانی تر، بەپێچەوانەشەوە ئەوانیش کاریگەرییان لەسەر بنیاتی ئەو هەیە و ئاوێتەی یەکتری بوونە.

---

[٧٠] پێنج داستانی کوردی، کۆکردنەوەی. یاسین گوران، ل٢٠٨.

٦. کات لە داستاندا کاتێکی ڕابردووە و بەسەرچووە، لەو کاتە ڕابردووەدا کارەسات و ڕووداوی مەزن ڕوویانداوە و بوونەتە جێگای شانازی مرۆڤایەتی بەگشتی و ئەو نەتەوانەی خۆیان بە خاوەنی دەزانن بەتایبەتی.
ڕووداوی داستانە فۆلکلۆرییەکانی کوردیش هەموویان لەسەر بنەمایەکی رابردوو بنیاتنراون، ئەو رابردووە بەشێوەیەکی شکۆدار و مەزن خراوەتە ڕوو، چونکە ڕووداوەکان گەورە و شکۆدارن و جێگای هەڵوەستەکردنی مرۆڤە، ئەو ڕووداوانەش، رووداوی نیشتیمانپەروەریی و فیداکارین لەپێناوی گەڵ و نیشتیمان یان ڕووداوی سۆزداریی و خۆشەویستی نێوان دوو ڕەگەزی جیاواز روویانداوە.

سەرچاوە کوردییەکان

کتێب

١. ڕەهەنـدی دەروونیـی لـە چـیرۆکی درێـژی مـن و قالـە و سـەگەکەی بـافلۆڤ دا، د. عـادل گـەرمیانی، دەزگـای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی، بەغداد، ٢٠٠٦
٢. رۆجینەیەك بۆ ئەدەبی کوردی رۆژهەڵاتی کوردستان، شەریف فەلاح، بەڕێوەبەرایەتی چاپ و بڵاو کردنـەوەی سلێمانی، چا. لەریا، سلێمانی ، ٢٠٠٨.
٣. بنیاتی کارەکتەر لە رۆمانەکانی (حسێن عارف)دا، جەوهەر شێخانی، یەکێتی نووسەرانی کورد، چا. رۆژهـەڵات، هەولێر، ٢٠١٤،
٤. بنیاتی رووداو لە رۆمانی کوردیدا، میران جەلال محەمەد، مەڵبەندی کوردۆلۆجی، چا. ڕەنج، سلێمانی، ٢٠٠٩،
٥. بەیتەکانی فۆلکلۆری، محی الدین برشان، پیرانشهر، ١٣٨٥
٦. بەیتی لاس و خەزال، ئامادەکردنی، عەبدولەتیف عەبدولەجید گولی،چا. ئاراس، هەولێر، ٢٠١١
٧. پێنج داستانی کوردی،کۆکردنـەوەی. یاسین گۆران، بەرێوەبەرایـەتی بڵاوکردنـەوەی هـەولێر، چا. رۆشـنبیری، هەولێر، ٢٠١١
٨. توحفەی موزەفەرییە، کۆکردنەوەی، ئۆسکار مان، و. عەلی نانەوازادە، چا.حاجی هاشم ، هەولێر، ٢٠١٢
٩. توحفەی موزەفەرییە، کۆکردنەوەی، ئۆسکار مان، و. هێمن موکریانی، چ٣، چا. ئاراس، هەولێر، ٢٠١١
١٠. جوانستان، کۆکردنـەوەی، زیـاد موحەمـەد ئـەمین، ئینسـتیتیوتی کەلـەپوری کـورد، سـلێمانی، چـا. ئـاراس، هەولێر، ٢٠٠٩
١١. خورشید خاور، وەرگێرانی لە هەورامییەوە. علی کمال اغا، چا. ترقی، کرکوك، ١٩٥٧
١٢. سێ بەیتی فۆلکلۆریك، گرد و کۆ. قادر فتاحی قازی، چا.ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٩
١٣. شیرین و فەرهاد، ئەرکی چاپکردن، محمدامین عصری، چا. دار المپنی للگباعە والنشر- بغداد، ١٩٩٩
١٤. فۆلکلۆرا کورمانجا، کۆکردنەوەی، حەجیێ جندی و ئەمینێ عەڤدال، چا. ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٨
١٥. گەنجینەی بەیتی کوردی، کۆکردنەوەیە قادر فەتاحی قازی، چا. ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٧
١٦. مامان برازا بزر کرد خاڵان خوارزا مەزن کرد، کۆکردنەوەی، زیاد موحەمەد ئەمین، ئینستیتیوتی کەلـەپوری کورد، سلێمانی، چا.ئاراس، هەولێر،٢٠٠٨

گۆڤار

١٧. دەڤئاویزان لە رۆمانی(پێنجەمین کتێب)ی جەبار جەمال غەریب دا،د. نەجم خالد ئەلوەنی، گ. زانکۆی کۆیە، ژ(٢٧)، ٢٠١٣

١٨. روونکردنەوەیەك بۆ داستانەکەی(سەری چەتۆیە و بنەوەی لاس، فەرهاد گۆمەشینی، گ. ئاسۆی فۆلکلۆر، ژ(٦)، ٢٠٠٤

١٩. قارەمان و رووداو لە چیرۆکی کوردیدا، حەمەسەعید حەسەن، گ. شین، ژ(١٠)، ٢٠٠٥،

نامەی ئەکادیمی

٢٠. بنیاتی توخمەکانی گێڕانەوە لە چیرۆکەکانی(شێرزاد حەسین)دا، معتصم احمد حمدامین، ماستەر، زانکۆی کۆیە، فاکەڵتی زانستە مرۆڤایەتی و کۆمەڵایەتییەکان، ٢٠١٢،

٢٠. تەکنیك لە رۆمانەکانی(عەبدوڵڵا سەراج)دا، ئارەزوو محەمەد عەلی، ماستەر، زانکۆی سەلاحەددین، کۆلێژی پەروەردە، ٢٠٠٩،

٢٢. ئاڤا کرنا رویدانێ درۆمانا(داویا شەرڤانەکی و سۆتنگەھ)دا، نیهایەت محەمەد سالح عێزەددین، ماستەر، زانکۆیا دهۆکێ، کۆلیژیا ئادابێ، ٢٠٠٩،

عەرەبی

٢٣. الموتيف في الادب الشعبي والفردي، د.سليمان العطار، الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة، ٢٠١٢.

٢٤. مبادئ الشخصية في العرض المسرحي المعاصر، د. يحيي البشتاوي، دار الكندي للنشر والتوزيع، الاردن، ٢٠٠٤.

فارسی

٢٥. شناخت داستان، جمال مير صادقی، مؤسسه انتشاراتنگاه، چاپ اول،تهران، ١٣٩٣.

٢٦. فرهنگ توصيفی اصطلاحات ادبی، ام.اچ.ايبرمز/ جفری گالت هرفم، مترجم سعيد سبزيان م، رهنما: تهران، ١٣٨٧.

٢٧. فرهنگ اصطلاحات ادبی، سيما داد، چاپ سوم، چاپ ديداور، صحافی نوری، ١٣٨٥ .

ئەنتەرنێت

٢٨. نێت، العناصر المكونة للرواية والملحمة، د. حسين الباس حديد http://www.alnoor.se/article.asp?id=٨٧١٦٨

ملخص البحث

بما انالملاحم تنتمي الى السرديات, وبناء السرديات يتوقف على بعض العناصر, وان الملاحم الفولكلوريية بنيات متينة متماسكة، لذلك ورتاي الباحث ان يتوجة صوب بعض هذة العناصر بالدراسة والتمحيص، وذلك بحسب اهمية تلك العناصر وتاثيرها في بناء الملاحم الفولكلورية، من ثم محاولة بيان تاثير هذة العناصر في تثبيت بنية هذة الملاحم وتقويتها. وقام الباحث باختيار (البطل، الحدث، المكان، الزمان) في اثناء الدراسة والتحليل.

تهدف الدراسة الي بيان المقومات البنائية، وبرهنة مدي اهمية هذة العناصر وتاثيرها في ترسيخ بناء النص، ونجاحها في سرد الملاحم.

يتكون ابحثمن المقدمة والنتائج والمصادر وموضوعاتالبحث، فقسمنا البحث علي اربعة محاور، الاول تتم دراسة (البطل) وتطرق الباحث في هذة المبحث الي (البطل) ، واختار نماذج من الابطال و قام بتحليل هذة النماذج في الملاحم الكوردية، اما في المحور الثاني فقد تناولنا الحدث، وفي المحور الثالث وقف الباحث عند بنية المكان واهميتة، وفي المحور الرابع والاخير كان الحديث عن الزمان والعصر، ومن البديهي ان الزمان ياتي متسلسلا بحثب زمن الاحدث.

وفي الختام اتي الباحث علي النتائج التي توصل اليها في اثناء هذة الدراسة مع قائمة قيمة من المصادر والمراجع والملخص باللغة العربية واللغة الانكليزية.

Abstract

Because epic narration product , and narration based on some elements. And the folkloric epics have a good and strong basic, and this basics based on a lot of elements and artistic techniques, in this research we will only talk about some of this elements and we will stop, and we chose the elements by their importance in the folkloric epics to talk about them and explaining them and to know how much strong are they, and this elements are (hero, event, place, time) by their importance we make a list of them and we make a research about them.

The aim of our research is to prove that how much our elements (hero, event, lace, time) effect in build epics, and if they were the main reason of success the narration of the epics and how much the narration depends on them.

The research consists of introduction, result, references and the maintain of the research and the maintain consists of four parts, in the first part I talked about hero element by taking examples in Kurdish folkloric epics and talking about then and explaining them, and in the second part is for talking about event element and explaining it as the same way of first part, and in the third part we talked about place element and its importance and effects on the other elements, in the fourth part we talked about time element and the time is past always and a series of events come one after one and this is a property of time.

Finally the result that we get from the research is written with list of reference and the summery in both of Arabic and English language